

XVI. YÜZYIL BAŞLARINDA TRABZON LİVASI VE DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ

M. TAYYİB GÖKBİLGİN

Fethedildikten sonra, Trabzon ve havalisinin uzun bir müddet münferid bir halde kaldığı, bir eyalet teşkilâtına bağlı bulunmıyarak, müstakil idareci ve kumandanları marifetiyle, kalelerde dizdarları, subaşları, şehir ve kasabalarda kadı, zaim ve ümera vasıtasıyla idare edildiği anlaşılmaktadır. Devlet merkezinden zaman zaman bazı vezirlerin ve ehemmiyetli şahsiyetlerin gönderildikleri de vâkidi. Ancak, İmparatorluk kadrosu içinde; idarî, askerî ve malî bakımlardan daha fazla önem kazanması, kendi mevcudiyetini hissettirmesi, devlet merkezinin dikkat ve alâkasını üzerine çekmesi, Bayezid II. devrinde ve şehzade Selim'in buraya sancak beyliği ile gönderilmesi suretiyle başlamış gibidir. Esasen, Osmanlı devletine ilhakından sonra da epice bir zaman seknesinin, büyük bir çoğunluğu ile, gayrı müslim reâyâdan mürekkep bulunması, Türk-İslâm karakterini alması ve bu hüviyeti ile rol oynamaya başlaması için de zamana ihtiyaç bulunması dolayısıyla; imparatorluğun sosyal, ekonomik ve siyasî hareket ve faaliyetlerinde ön plânda yer alacak bir dereceyi iktisap etmesi beklenemezdi. Bu yüzdendir ki, arşivlerimizde Trabzon livasına ait tarihî materyal nisbeten daha geç bir tarihten başlamaktadır. XV. asra ait bölge tahrir defterlerine, bu mintakaya ait olarak, maalesef raslanamamaktadır. Bu itibarla, bu etüdümüzde, Trabzon livasına ait tarihî kayıtları ancak XVI. asır başlarından ve bilhassa Yavuz Sultan Selim'in saltanatı zamanından (1515: h. 921) nakletmek suretiyle bu bölgenin statüsünü idarî, sosyal-ekonomik çehre ve bünyesini tesbite çalışacağız.

Trabzon livasının XVI. asır başlarında ve Selim I. devrinde Rum eyaleti, yâni “*Eyalet-i Rûmiye-i Suğra*” “أیالت رومیة صغری” denilen Tokat-Amasya-Sivas eyaletine bağlandığı görülmektedir. Esasen bu eyalet XV. asırda, I. - Amasya. II. - Tokat-Sivas, III. - Sonisa-Niksar, IV. - Karahisar-ı Şarkî (*Karahisar-ı Hasan draz*), قره حصار حسن دراز, V. - Canik livalarından mürekkepti ve buna “*Vilâyet-i Rum-ı Kadîm*” قديم روم ولايت denilmekte idi. Bu beş livada 28 kaza yâni kadılık mın-

takası bulunuyordu. Sonra, Yavuz Sultan Selim devrinde bazı yeni fütuhat vukubulunca bu eyalete: VI. - Trabzon livası (8 kadılık bölgesi olarak), VII. - Kemah livası (iki kadılık halinde), VIII. - Bayburt livası (3 kadılık olarak), IX. - Malatya livası (Gerger ve Kâhta ile birlikte 3 kaza olarak), X. - Divriği-Darende livası (2 kadılık mıntakası) ilâve olunmuştu ve bu kısma da, XVI. asır birinci yarısı tahrir defterlerinde, sonradan eklenen bölge mânasına gelen “*Vilâyet-i Rum-ı Hâdis*” ولایت روم حادث denilmiştir.

Görülüyor ki, bu ilâve edilen memleketlerin bir kısmı Safeviler ve Memlûkler ile yapılan savaşlardan sonra kazanılmış mıntakalar olup, bunların ilâvesi sırasında, veya biraz daha evvel, Trabzon’da müstakil bir liva (önceleri şehzade sancağı) şekliyle ve hususî bir statüden normal ve umumî kaidelere tâbi bir duruma geçmiş bulunuyordu. Maamafih, bu idarî taksimat ancak XVI. asır boyunca devam etmiş, Trabzon ile Malatya’nın aynı eyalete bağlanması tatbikatta ve pratik bakımdan pek çok güçlüğü doğuracağı tabii bulunması dolayısıyla, sonradan bu sancaklar başka türlü bir idarî taksimata tâbi tutulmuşlardır ki, Malatya ve tevâbii Dülkadir eyaleti (Maraş-Elbistan) livalarından olmuş, Şarkî Karahisar, Bayburt, Kemah yeniden teşkil olunan Erzurum eyaletine bağlanmış, XVI. asır sonlarından itibaren, Trabzon livası da, Batum ve Gönnye sancakları ile birlikte, ayrı bir eyalet vücuda getirmiştir, ve bunun hudutları, eskiden olduğu gibi yine Rum eyaleti dahilinde kalmış olan Canik (Samsun) livasına kadar uzanan bütün doğu Karadeniz sahillerini ihtiva etmekte idi. Biz, bununla beraber, XVI. asır birinci yarısı durumu ile meşgul olacağımız cihetle, Trabzon livasını, Rum eyaleti çerçevesi içinde mütalâa edeceğiz.

Burada evvelâ, eyâlet “ایالت” ve vilâyet “ولایت” tâbirleri hakkında vazih bir fikre sahip olmak icap etmektedir. Bilindiği gibi, Osmanlı devleti kuruluş devirlerinde Rumeli ve Anadolu eyaletlerini teşkil ettikten sonra sırasıyla Rum, Karaman, Dülkadir eyaletlerini organize etmiş ve her birisini idarî ve askerî birlik olarak sancaklara (liva teşkilâtı) ayırmıştı. Buralarda, eyalet tâbiri, en büyük resmî idare sahasını, tabii ve coğrafî müteaddid bölgelerden mürekkep birliği anlatıyordu. Bu tâbirin yerinde, bazan müteradifi olarak, vilâyet kelimesi de kullanıldığı oluyordu. Nitekim bu konuda esas tuttuğumuz bir kısım tahrir defterlerinin, bu devirdeki Rum eyaletini, “*Vilâyet-i Rum-ı Kadîm*” ولایت روم قدیم ve “*Vilâyet-i Rum-ı Hâdis*” ولایت روم حادث

olarak tasnif etmeleri de bunun gibidir ve buna bir misal teşkil eder. Bununla beraber hemen ilâve edelim ki, vilâyet tâbiri aynı bu defterlerde çok daha küçük idarî, askerî veya ekonomik çevreyi ifade eden birer terim olarak kullanılmaktadırlar ve buna aşağıda temas ile bir kadılık muntakasının (kaza) yalnız bir parçasının vilâyet tesmiye edildiğini buna bir misal olarak göreceğiz، (ولایت اسکله در قضاء ارخوی، ولایت چینی در قضاء کورتون) :

Osmanlı İmparatorluğu'nun idare hayatında bölge bölge yazılan nüfus ve arazi tahrirlerinin ne kadar dikkat ve itina ile yapıldığı, bunların her türlü muamelâtta ne derece ehemmiyetli bir rol oynadıkları, malî ve ekonomik bünye ve teşkilâtın bu tahrir neticeleri ile nasıl sıkı sıkıya bağlı buldukları malûmdur. Bu hususta bir fikir verebilmek üzere, Kanunî Sultan Süleyman devri başlarında, içinde Trabzon livasının da bulunduğu ve eski ve yeni livaları ile birlikte, Rum eyaletinin umumî manzarasını çok mücmel bir şekilde buraya nakletmek istiyoruz :

Bu devirde Rum eyaleti 43 kazadan ve, 42 timarlı, 4 tanesi de ulûfeli olmak üzere 46 kaleden müteşekkildir. Bir Beylerbeyi (*Mîrmi-rân*) ve 9 sancak beyi (*Ümerây-ı Elviye*) idaresindedir. Bu geniş bölgede 37 şehir ve kasaba (*Nefs* نفس), 6447 köy, 3759 kıta mezrea, 256 kıta çiftlik ve 154 cemaat (kışın ve yazın yer değiştiren göçebe kabileler) bulunmaktadır. Kezâ, Trabzon'dan Malatya'ya kadar uzayan bu geniş sahada her şehir ve kasaba için birer tane olmak üzere ve uhdesinde adlî, idarî, beledi ve malî vazifeler bulunan 43 kadı, askerî ve inzibatî fonksiyonu haiz 5 miralay, 86 zaim ve 3810 timarlı sipahisi ile kalelere mahsus 46 dizdar, 40 kale kethüdası, 7 topçu, bir kaptan ve 1021 adedi timarlı ve 1114 tanesi de ulûfeli olmak üzere, 2335 nefer kale müstahfızları, ayrıca, 1008 azap neferleri mevcuttur. Bütün bu eyalet dahilinde 9 memleha, bir tane firuze madeni (İspir), bir ılıca (Havza), 10 imâret, 35 medrese, 93 câmi, 216 mescit, 79 hamam, 17 kervansaray, 13 muallimhâne, 1275 hânkâh ve zaviye, 3 bedestan, 86 değirmen, boyahane, bozahane, dükkânlar ve saire birer birer yazılmış, bütün bunlara ait nüfus 215.503 nefer gösterilmiştir. Avâız vergisine tâbi olmayan haneler (خانها غیر عوارض) bütün tafsilâtiyle tesbit edildiği gibi (meselâ 17 sâdât, 1285 imam hatip müezzin vesaire, 1286 mütekait sipahi veya sipahizâde, hafız, türbehan, zaviyedar, zaviye şeyhi, pîr-i fânî ve malûl, çeltikçi, şahinciyân, köprücüler, müsellimler, eşküncüler, canbaz, derbendciler, ehl-i berat, kale ve

su yolu hizmetkârları, tuzcular ve saire), avârız haneleri de müslümanlar (100.073 hane, 38.489 mücerred), hıristiyanlar (54.718 خانہ کبران 18.983 mücerredân, 2030 bîve) olmak üzere yazılmış, bütün eyaletin şehir, kasaba ve köylerinden, cizye ve mukataalardan, divanî ve malikâne resimlerinden bütün gelirinin üçyüz altmış üç yükten fazla yâni 36.320.818 akça olduğu gösterilmiştir. Bu varidatın yetmiş üç yükten fazlası yâni 7.340.114 akçası padişah haslarına, yedi yük akçası (700.000) Beylerbeyi hassına (berat ve mektup resimleri ile birlikte), yirmi altı yükü, yâni, 2.655.700 akçası sancak beyleri haslarına, yüz seksen üç yükten fazlası, yâni 18.307.523 akça zuamâ ve sipahi timarlarına, bir kısmı da kale müstahfızları ile azapları timarlarına, elli yedi yükten fazlası ise (5.714.819 akça) evkaf ve emlâk ile evlâtlık vakıflarına ayrılmış bulunmakta idi.

Görülüyor ki, eyaletin bütün mevcudu, canlı cansız tesisleri, gelir kaynakları ve cihet-i tahsisleri tam bir sadakatle ve teferruatıyla tesbit edilmiş, ilgililere ve vazifelilere bütün vecibeleri, hak ve mesuliyetleri, hiç bir iştibaha meydan kalmamak üzere, bildirilmişti. Tekmil Rum eyaleti hakkında, bu suretle, mücmel bir fikir hasıl ettikten sonra, şimdi, aynı devirde, Trabzon livasının umumî görünüşüne, bünyesine ve teşkilâtına bir az daha yakından göz geçdirelim, isim ve sıfatları ile, sosyal ve ekonomik çehresi ile, tetkikine devam edelim:

Trabzon livası :

I — TRABZON KAZASI

A) Trabzon şehri (Nefs-i Trabzon):

Mahalleler :

Kanunî Sultan Süleyman devri başlarında (1520-1523 — h. 926-929) Trabzon'da dokuz müslüman mahallesi yazılmıştı. Bunlardan dördü Orta kalede (*Câmi-i atik* 45 hane, *Mahalle-i meccit-i valide-i merhum Sultan Abdullah* (İkinci Bayezit şehzadesi Abdullah) *der kale-i evsat* 47 hane, *Mescit-i kıssahan* 7 hane, *Mescit-i Hacı-Baba* 4 hane), ikisi aşağı kalede (*Mahalle-i mescit-i Mevlâna Şuca der Kale-i zîr* hane 26, *Mahalle-i mescit-i der bâb-ı bazar der kale-i zir* hane 14) biri saray civarında (*Mahalle-i mescit-i Hüseyin Ağa ki serhazîn bûd* (Trabzon sarayında hazinedarbaşı) *der nezd-i sarây-ı âmire* hane 2) biri Çifte-hamam civarında (*mahalle-i mescit-i Amasya*

der nezd-i hamam-ı çiftte 15 hane), biri de o zamanki şehir dışında sayılan Yeni Cami (*Mahalle-i câmi-i cedid der bârun-ı şehir, 19 hane*) mahalleleri idi. Hepsi 201 nefer tesbit edildiği bildirilen bu mahallelerde 179 müslüman hanesi, 10 imam, 2 hatip, 7 müezzîn, 2 muhafız ve bir kayyum vardı. Bu müslüman mahallelerine XVI. asır ortalarında (1554 — h. 961) şu müslüman mahalleleri katılmış ve bunların defter harici (*haric-i ez defter*) yazıldığı belirtilmiştir :

1) Tabakhane (طباخ خانه), 2) Eski hamam yakınındaki diğer tabakhane, 3) Sarmaşık mescidi mahallesi, 4) Kavak meydanı mahallesi-ki *Mescit-i Hoca Ali zâde Mehmet Çelebi* demekle meşhurdur, 5) Şhre-küstü mahallesi (saray civarında) 21 nefer), 6) Halil-ağa mescidi mahallesi (nam-ı diğer azaban-ı cedid عز بان جدید 10 nefer), 7) Hatûniye-imareti mahallesi (66 nefer), 8) Ahmet Çelebi mescidi mahallesi (22 nefer), 9) Bayramzâde mescidi mahallesi (25 nefer), 10) Zağanos mahallesi (9 nefer), 11) Tekür çayırı mahallesi (73 nefer), 12) İskender-Paşa camii mahallesi (*Mahalle-i Câmi-i merhum İskender Paşa der kurb i mahalle-i meydan-ı cedid-cemâat-i müslümân hariçten gelip sakin olmuşlardır-*), 13) Hacı Hasan mahallesi (*Mahalle-i Hacı Hasan Elmaruf Mahalle-i Abdullah Çelebi, 13 nefer*), 14) *Cemâat-i mescit-i Hoca Kasım der nezd-i bezzazistan.*

Trabzon mahallelerinde ve müslüman nüfusunda kısa zamanda böyle süratli bir artış olmasına mukabil hıristiyan mahallelerin ve hıristiyan nüfusun bâriz bir şekilde azaldığı görülmektedir. 1520 sıralarında hıristiyan mahalleleri üç türlü tahrir edilmişti : brinci kısım a) “cemâat-i gebrân an nefis-i Trabzon” جماعت كبر ان عن نفس طر بزون olarak bu şehrin asıl rum sekeneşi idi ki, 10 mahallede 774 hane ve 86 bive (*Mahalle-i Aysosofya nam-ı diğer Ohunç اوخونچ 234 hane, Mahalle-i Miso Kastori ميسو كاستورى 41 hane, mahalle-i Ayo-Obyan آيو اوبيان 94 hane, Mahalle-i Zoğraf زوغراف 141 hane, Mahalle-i meydan 208 hane, Mahalle-i Papâsân 2 hane...*) olarak görünmekte, ikinci kısım b) “*Mahalle-i Ermeniyân*” yâni bir ermeni mahallesi bulunmakta (151 hane, 8 mücerred, 38 bive). Üçüncüsü de c) Frenk mahalleleri (*Mahalle-i Efrenciyân-ı şehir*) şeklinde ve üç mahalleden mürekkep *Mahalle-i efrenc 40 hane, 9 mücerred, 12 bive; Mahalle-i Zaftunda زافتونده, nam-ı diğer Çölmekçi 102 hane, 4 mücerred, 12 bive; Mahalle-i Beksid بكسيد nam-ı diğer Değirmenderesi 17 hane*) idi ve hepsinin toplamı, yâni, Rum, Ermeni, Frenk nüfusun yekûnu bu tarihte 14 mahallede 1253 neferi (1084 hane, 148 bive, 21 mücerred) bulu-

yor, İspençe resimleri ise 28.135 akça gelir temin ediyordu. Halbuki, bu mahalleler, asır ortalarında, Ermeni mahallesi mevcudu istisna edilirse (156 nefer), azalmış, *Meydrn* ve *Çömlekçi* mahallelerine hariçten hıristiyan reâya gelmiş (خارج آمداست), rum mahallelerinin ye-kûnu 382 nefere, bir frenk mahallesinin ise 49 nefere düşmüştü.

TRABZON KANUNNÂMELERİ :

Osmanlı İmparatorluğunda her eyaletin hususi şartlarına, her bölgenin bünye ve ihtiyacına, kudretine ve eskiden beri tatbik edile-gelmekte olan usul ve âdetlerine göre, malî-iktisadî bir takım ayrı kanunlara tâbi olduğu, muhtelif yerlerde az-çok birbirinden farklı vergi sistemleri tatbik edildiği malûmdur. Bu cümleden olmak üzere, Trabzon livasına ait tahrir defterlerinin başında ve münasip yerle-rinde de bu hususta riayet edilmesi lüzumlu malî ve ekonomik esas-ların ve prensiplerin yazılarak alâkahılara duyurulduğu ve her zaman buna göre muamele ifasının icra edilmiş olduğu görülmektedir. Her yerde olduğu gibi, Trabzon'da da muhtelif kaynaklarının türlü cihet-lere vaz ve tahsis edilmesi, bir kısmının padişah haslarından, diğerle-rinin de şu veya bu makam ve müesseselere karşılık gösterilmesi tabii idi ve bu kaynaklardan her birinin, diğer yerlerdekinden az çok farklı olarak senede ne miktar ve hangi ölçülere göre varidat temin edebile-ceği önceden tâyin ve tesbit edilmiş ve bu hususta konan esaslar ka-nunnâmeler şeklinde tedvin olunmuştur. Bunları şu şekilde sıralaya-biliriz :

a) Trabzon iskelesi kanunnâmesi (قانون نامه اسكله طربزون)

Kara tarafından kumaş getiren bir tacir, müslüman veya hıris-tiyan olsun, malını Trabzon'da sattığı takdirde yüzde üç akça, satma-yıp gemi ile başka bir yere götürürse yüzde dört öder. Bu kumaş gemi ile Trabzon'a gelse kumaşın değer bahası biçilerek yüzde dört akça alınır. Kezâ denizden bir mal getiren tacir bu malı sattıktan sonra keten bezi alarak gitse yine yüz akçada dört akça iskele resmi ödeye-cektir. Darülharpten gelen ve haraçgüzar olmayan bir tacir, ister kara-dan ister denizden gelsin, yüzde beş verir. Kantarla ölçülebilen bir mal gelse kantar hakkı alarak bir akça alandan bir akça da satandan alınır. Evvelce, gümrükten kumaşını saklıyan tacirden ceza olarak (سیاسة siyaseten), emin ve âmil tarafından iki misli gümrük alınır, fakat evvelce böyle bir kumaş sahibine iade edildiği halde, şimdi bu

kumaşın beylik için zabt olunması emredilmektedir. Kara tarafından kumaş getirip yerine keten bezi alan ve yine karadan giden satıcıdan ve müşterisinden yüz akçada üç akça alınacaktır. Eğer Trabzon'un yerlisi kendi ketenini satmayıp ölçtürdükten sonra kara tarafından gitse yüzde üç, denizden gitse yüzde dört akça verecektir. Eğer bir yere gitmeyip yine şehirde birisine satarsa ve sattığı adam karadan giderse bu müşteriden bir akça alınır. Şarap yüklü bir gemi Trabzon'a gelerek fiçıları karaya çıkarsa ve satsa her fiçıdan yirmi beş akça, çıkarmadan başka bir yere alıp giderse her fiçıdan on beş akça, yarım fiçıdan (میسو فوجی demekle maruftur) yedi buçuk akça alınmaktadır. Rakı (عرق) fiçısından 28 ve yarım fiçıdan dokuz akça alınacaktır. Yakın yerlerden küçük sandallar ile şarap fiçıları gelse alâsından 30, ortasından 25 ve yarım fiçıdan on iki buçuk akça ödenecektir. Fakat ölçüsü malûm ise iki medra (مدرة veya mudra) dan bir akça resim alınır. Gemiler diğer bir yerden buğday, arpa, darı ve diğer hububat gibi kile ile yüklenmiş mal getirirlerse iki kileden bir akça alınır, fakat ekseriya geminin hamulesi bir muhammin vasıtasıyla tahmin ettirilip gümrük alınmaktadır. Şayet bir gemi bir fırtına yüzünden (yavuz rüzgâr zarurî götürüp) Trabzon limanına sığınmaya mecbur olursa ve malını çıkarmıyarak tekrar giderse bundan gümrük alınmaz, aksi takdirde gümrük alınır. Trabzon livasında ne kadar balık olursa her cinsten öşür alınacaktır. Değirmenderesi köprüsünde at ile gelen şarap yükünden iki akça bac alınır. Bu kaidelerin haricinde kimseye bir şey teklif olunmamalıdır.

b) Trabzon dellâliye kanunnâmesi :

Bir gemi fiçı ile şarap getirse, sonra alıp başka bir yere götürse her fiçıdan, üç akçesi fiçı resmi ve iki akçesi şarap resmi olmak üzere, beşer akçe, yarım fiçıdan üç akçe alınır ki, bunun da bir buçuk akçesi fiçı resmi, bir buçuk akçesi de şarap resmidir. Başka bir yere giden rakı fiçısından, yedi akçe, yarım fiçıdan beş akçe resim alınacaktır. Liman hakkı olarak çember-yelkenli gemilerden ellişer akçe, ağır barlardan (ağırbar آغربار bir türlü gemi) yirmi, otuzbeş, kırk akçe alınır -büyükliklerine göre-. Bir sandal şarap getirip Trabzon'da satsa tâğî (طاغی her halde dağda yapılan mânasına) olmyan fiçıdan, üçü fiçı resmi üçü şarap resmi olmak üzere, altı akçe ve yarım fiçıdan üç akçe alınır, tâğî olan fiçıdan ise sadece şarap resmi olarak üç akçe alınır.

Sandalların liman hakkı iki akçe ile 15 akçe arasında değişir. Balık avlıyan ve sula (سوله) tâbir edilen sandallardan ikişer akçe alınır. Karadan at ile şarap gelse her at başından dörder akçe, hariçten şehre gelen keten bezinden, satılardan, yarım akçe alandan ve yarım akçe satandan olmak üzere, bir akçe resim alınır, fakat şehirdeki müslümanlar birbirlerine keten satarlarsa resim alınmaz, şâyet bir müslüman bir hristiyana satarsa dellâl 24 saat zarfında emîn ve âmîle haber verecektir, aksi takdirde dellâla cezâ verilir ve bunu dellâliye âmili alır.

c) Trabzon İhtisap Kanunnâmesi:

Şarap getirip Trabzon'da satan sandallardan her fiçıdan "bardak akçesi" diye on iki akçe, yarım fiçıdan sekiz akçe resim alınır. Bir sandal ile herhangi bir nevi balık getirilip satılsa narh için her sandaldan beşer akçe alınır. Bir gemi buğday, arpa, darı ve diğer hububat getirse satmak istediği takdirde muhtesipten kile talep eyliyecek ve her kileye beş akçe resim verecektir, yarım kileye iki buçuk akçe alınacaktır. Gemi ile yiyecek cinsinden veya başka bir mal gelse ve satılsa teraziye girerse yüz batmandan beş akçe alınır. Fıçı ile balık gelse her fiçıdan narh için on beşer akçe, havyar gelse her kantardan beşer akçe alınacaktır. Meyve vaktinde dükkânlara gelen meyve için narh olarak senede ikişer akçe, havyar dükkânlarından ise yılda birer akçe alınır. Ekmekçiler adetlerine göre her narh verildikçe "taş hakkı" olarak beşer akçe verirler. Ekmekçi şâkirdi kendi başına ekmek yapmaya başlarsa "taş hakkı" yirmi akçe alınır. Ekmekçiler ve bakkallar eksik satarlarsa dirhem başına birer akçe, ekmek tamamen pişmese veya hut siyah olsa, temiz çıkartılmazsa 5-30 akçe ceza alınacaktır. Hristiyan mahallesinde balık yağı satılsa iki testiden bir akçe, şehirdeki meyhanelerin her birinden her üç ayda bir beşer akçe alınır. Kasap dükkânlarından senede beş akçe ihtisap resmi alınır, hariçten sığır gelip şehirde kesilse her sığır için iki akçe alınır.

d) Trabzon ipek resmi kanunnâmesi (قانون نامه میزان حریر طربزون):

Trabzon'da satılan ipekten alınan resim de, yukarıdakiler gibi, Pâdişah hasılarından addolunmakta idi. Trabzon mizân-ı harîr kanununa göre, bir tâcir Trabzon'a ibrişim getirdiğinde otuz "Lidre" (لدره) bir "vezne" (وزنه) itibar edilerek (120 dirhemden mürekkep

وزنه لدره سی ki her vezne 3600 dirhemden mürekkep otuz lidre idi ve ipek ölçülerinde kullanılırdı) satandan 65, ve alıcıdan da 65 akçe resim alınmakta ve ayrıca “taş akçesi” adıyla dörder akçe satandan ve alandan tahsil edilerek bunun yedi akçesi hâss-ı hümâyun bir akçesi de dellâliye için zaptedilmekte idi. Şâyet tâcir, ibrişimini satmayıp İstanbul’a veya Bursa’ya götürürse hiç bir resim ödemiyecektir. Ancak kendi arzusu ile Trabzon’da vergisini vermek isterse diğer bir yerde satınca oradan bir hüccet alacak ve bilâhare getirip Trabzon emînine verecekti.

e) **Trabzon Şem’hâne resmi kanunnâmesi** (قانون شمع خانه *
طرزون):

Trabzon şem’hâne resmi de Pâdişah hassları arasında idi. Bu hususta vaz olunan kanuna göre, hariçten balmumu geldiğinde Trabzon’da bir batmanı 45 akçeye alınmakta, işlenip mum olduktan sonra teraziye girip satılan mumun batmanı 84 akçeye, teraziye girmiyen ve “mürde” tâbir edilen mumların batmanı da 108 akçeye satılmakta idi. Dışarıdan gelen mum ne kadar bahalı olursa olsun 62 akçeden ziyadeye satılmıyacaktı. Trabzon’daki mum imâlât hanelerinden alınan bu vergi bir nevi Pâdişah has mukataası idi ve XVI. asır başlarında senede 15.000 akçe bir gelir temin ediyordu. Halbuki, Edirne şem’hâne mukataasının XV. asır sonlarında üç senede 100.000 akçe bir varidatı mevcuttu ki, hemen iki mislinden fazla demektir. Maamafih, Tokat şehrinin h. 890’da (1485) mumhâne mukataası diğer bazı mukataalarla birlikte (boyahâne, bozahâne, at-pazarı, hububat-pazarı v. s. resimleri ile) senede 102.700 akçe olduğuna göre Trabzon şem’hânesi kapasitesinin bu devirde Tokat’daki ile aşağı yukarı aynı derecede bulunduğu söylenebilir.

f) **Trabzon Niyâbet Kanunnâmesi** (قانون نامه نیابت نفس
طرزون که سنجاق بکنه متلفدر):

Niyâbet resmi, nâiplik, yâni nâibe ait vergi demektir. Her şehrin hususiyetine ve gelir temini mümkün varidat kaynağına göre bir niyâbet resmi ve bunun da bir mukataası mevcut idi. Ancak, niyâbet resmi şehir ve kasaba haricinde, çift resmi veya herhangi bir öşür alındığı her yerde, köylerde de tatbik ediliyordu. Trabzon’da bu devirde câri olan niyâbet resminin sancak beyine ait bulunduğu yâni bu

gelir kaynağının cihet-i tahsisi mirlivâyâ mahsus olduğu kanunnâmesinden anlaşıldığına göre burada bahis konusu olan nâib, belki sancak beyi nâibidir ve bu bir subaşı da olabilir, belki de kadı nâibidir. Bazı yerlerde hristiyan reâyâdan cizyeyi toplıyan “kâfir nâibi کافر نائیبی” bulunmakta idi ki, bu türlü bir niyâbet resmini yine XVI. asırda Edirne’de görmekteyiz.

Trabzon niyâbet kanunnâmesi, evvelâ, niyâbet mahsulünün, yâni, Trabzon’da niyâbet resmine mevzu teşkil eden var’datın ne olduğunu açıklamakta ve bunun “gemi tapusu” demek olduğunu, şöylece bildirmektedir :

“Mahsul-i niyâbet-i mezkûr budur ki Iskarbadiya اسقربادیه yâni gemi tapusu کى طپوسى demektir”. Bir gemi yapıldığında bir fiçı getiren gemiden altı akçe ve böylece bir gemi ne kadar fiçı getirirse altışar akçe hesabı üzere gemi tapu harcı alınacaktı. Kezâ, bir yeni gemi yapıldığı zaman “zift bahâsı زفت بهاسى” diye beşer akçe alınmaktadır, buna da “mavurdıka ماوردقه” tâbir edilmekte idi. Bu yeni gemiyi yapan kimse ihtiyacı olan zifti âmilden almadığı takdirde bu beş akçe zift bahasını ödeyecekti, eğer âmilden alırsa, âmilin sancak beyinden otuzar akçeye aldığı bu zifti altmışar akçeye alacaktı. Nâib gemiye gelmedikçe geminin limandan çıkıp gitmeye salâhiyeti, icâzeti yoktur ve bunun için gemiler ellışer akçe niyâbet hakkı verirler, büyük ağırbar gemiler ise 40-45 akçe veya geminin durumuna göre 15-20-25-30-35 akçe verecekler, şehir subaşısı gemiye giren tâcirler mühür verecek, karşılığında birer akçe alacak, gemi reisi ise bunun için on akçe alacaktır. Gemi giderken de nâib gemiye girip tâcirleri ve diğer yolcuları yoklar, birer akçe “selâmetlik سلامتى” akçesi ve reisten de bunun için on akçe alırdı. Şehrin hududu içinde olan bağ, bağçe, zeytin, buğday, arpa ve diğer hububat mahsulünün öşrünü nâib aldığı gibi cürüm ve cinayet ve arûsiyye resmi de yine ona aittir. Bir tâcir şehre gelse veyâ şehirden gitse yol bâcı diye her at yükünden ikişer akçe alınacaktır. Değirmendere köprüsünde her at yükünden bu bâç alınırdı. Bir kaç senedenberi vukubulan suiüstimallere, meselâ, nâib bir kimsenin vergisini aldıktan sonra, o kadar bir meblağı veya daha fazlasını sancakbeyinin adamı olan subaşının da alması, mühür akçesi olarak bir akçe yerine ikişer buçuk akçe alınması, taşradan gelen bir gemideki mal için mal sahibinden ve gemi reisinden armağan diye bir şey talep edilmesi —ki bu, her gemiden yüzer veya iki yüz akçeyi bulmakta idi—, iskele âmillerinin bir gemiye

icâzet verilip gitmesinden sonra arkalarından Polathâne'ye ve Akçe-Kale'ye gidip gemideki adamlara birer bahane ile suç isnâd edip paralarını almak gibi hallere, devlet merkezine ve hükümete vâki şikâyetlerden anlaşılmağa, bundan böyle müsaade edilmeyecek ve eskiden câri olan âdetlere uyulacaktır.

g) Değirmenderesi'ndeki değirmenler hakkında :

Değirmenderesi, burada olan değirmenlerin bendlerini ve arkalarını zaman zaman bozup değirmenleri battal ettiği vakit değirmen sahiplerinin Trabzon'daki yerli müslüman ve hıristiyan halkı zorla ve senede bir kaç defa buraya getirtip değirmenlerin bendlerini tâmir ettirmelerinden şehir halkı şikâyet etmiş ve mes'ele İstanbul'da Divân-ı Hümayun'a arz olunmuştu. Bunun üzerine sâdir olan emri şerife göre, bundan sonra şehrin müslüman ve hristiyanları bu iş için sürülüp kullanılmıyacak, her değirmen sahibi kendi değirmeni mecraasını, kendisi islah edecek ve hiç kimseye bu yüzden eziyet olunmayacaktı ve bu usulün bozulmaması için bu husus "defter-i cedîd-i Sultanîye" yazılmıştı.

h) Trabzon Livâsı kanunnâmesi :

I. H. 961 (1554) tahririne göre :

1 — Trabzon sancağında olan timarların reâyâsı hâssa bağlar için yılda her raiyyet (mükellef vatandaş) üçer gün hizmet eyliye, hâssa bağlar harabe müteveccih olmağa.

2 — Ve her hâneye ikişer akçe resm-i bostan,

3 — Ve serbest olan timarlara altışar akçe resm-i niyâbet ve serbest olmayan timarlara üçer akçe resm-i niyâbet emrolunup her timara kaydolunmuştur.

4 — Ve erbâb-ı timar, timarına varıcak reâyâ ihtiram gösterip timar erbabının eskiden olagelen âdetine —ki yeni sultânî defterde de yazılmıştır— rûsûma ve hukuka nizâ olunmayıp,

5 — Baştinelere öşür vaz'olunmuştur, baştineden ispençe talep olunmağa.

6 — Ve şol reâyâ ki ehl-i kisb olup ya levendlik edip ziraat etmeyip yahut ziraat olarak bir miktar yerini âhar bir kimseye veya hizmetkârına ziraat ettirip tasarrufunda olan yeri tamamen ziraat olunmayıp timar erbabının öşürüne ve rûsûmuna noksan lâzım gelmelü

olsa yahut ticaret edip tasarrufunda olan yer bilküllüye hâli kalıp ziraat olunmasa eskiden üçer kile levendlik alınagelmıştır iki kile buğday ve bir kile arpadan, tamamen boş koyan reâyâdan üçer kile levendlik alına ve bâzı yeri hâli kalan reâyânın bâki kalan yerinden ne miktar öşür lâzım gelirse hükmolunup erbâb-ı timara alıverile deyû emrolundu.

7 — Ve timar erbabının yeri ve yurdu, bağı, ve bahçesi hangi timarda ise öşrünü kusursuz verip nizâ' olunmıya.

II. — H. 991 (1583) tahririnde ilâve olunan kısım :

8 — Hâliyâ reâyânın âharda olan kisbi ziraat ettiğinden ziyade olmakla takdir olunan üçer kile levendlikten âciz olmayıp yine ziraate mukayyed olmadıkları sebepten sipâhilerin timarları hasılatına noksan olmağın sipahiler dergâh-ı muallâya varup ahvallerini arz eylediklerinde anun gibi (bu türlü) ziraat etmiyenlerden yetmiş beşer akçe levendlik alına diye emr-i şerif verilmeğın tekrar dergâh-ı muallâya varılıp arzolundukça böylece yerlerini hâli ve muattal koyup âhar kisbe meşgul olan (başka bir iş yapmakta olan) kimselerden beşer kile levendlik alınmak ferman olunmağın yeni deftere kaydolundu.

Ve şunlar ki yerlerinin bir miktarını ziraat edip bâkisini ziraat etmiyerek âhar kisbe meşgul olalar bu minvâl üzere ziraat olmıyan yeri ne mikdar ise mikdarı kadar levendiye alalar ve sipâhiler bu bahane ile yeri olmıyan kimseden levendlik talep etmiyeler.

Bâzı reâyâ babası yerlerini koyup diğeri bir karyede evlenip on beş yıl orada ikamet etmekle orada raiyyet yazılıp kalkıp gittiği köyde ötedenberi tasarruf ettiği yerleri “zemin bağlanmışır”, öşrü zayı olmamak için, şöyle ki zemin bağlanan kimseler o zeminleri ziraat etmezler ve ettirmezlerse bu gibilerden de levendlik yazılıp raiyyet gibi alına, meğeri ki, yerini sipâhi marifeti ile başkasına satmış ola. Bu takdirde her kimin tasarrufunda ise, bilâ mâni' boz ve muattal kalan yerlerden sipâhi yerleri miktarınca levendliğini talep edeler, tâ ki, timarların hâsılatına noksan gelmiye.

9 — ve livâ-i mezkûr köylerinin sınırları “mahlût olup mümtâz ve muayyen sınırları olmamağın” herkes raiyyetlû raiyyetin” ta'şir iderlerimiş تعییر ایدرلر مش tekrar bu suretle kadîmden olageldüğü üzere tâ'şir edeler.

10 — ve bâzı yerlerde olan ağaçlarda asma olup asmadan hâsıl olan şıra resmini kadimî sipahisi alğelip ve zeminden hasıl olan

hububat resmini bir diğer sipâhi aligelmış, yine eski karar mucibince mukarrer kılındı.

11 — ve livâ-i mezburun ziraatkâhı meşakkatlü ve killet üzere olmağın reâyâ tâyifesinin bazısı “celây-ı vatan جلاى وطن ” edip âhar vilâyetlere gidip perakende olup hazır olmamakla bundan akdem muharrir-i vilâyet (il yazıcısı) olan kimse, reâyânın isimlerini sıhhatlice yazamayıp kiminin adını galat yazıp ve kminin babası adını yazmayıp dedesi ismini yazıp ve kimini sadece soyu ile yazmakla, öteye beriye dağılan reâyâ nizâdan hâli olmadıkları ecilden yeniden yazılması ferman olunmağın ber-mucib-i emr-i âlî reâyâ mehmâ imkân ihzâr olunup ve getirtilmesi mümkün olmayanları dahi karyesi halkından ve akrabasından dikkat ve ihtimam üzere tefehhus olunup, araştırılıp ismi ve babası, dedesi adı bilinmiyeni soyu ile tahrir olunmuştur, anun gibi âhar karyede ve âhar vilâyette sâkin olan reâyâ mâdem ki âhara yazılmıyalar, bî-nizâ resimlerini yazıldıkları yere vereler.

12 — ve şol reâyâ ki hîn-i tahrirde reâyâ ketmetmek ile veyâ gaflet ile yazılmayıp kalmış ola ki, âhara dahi yazılmış olmiyalar, bu gibiler dahi karye sipâhisinindir, âmil dahleyemez, hususâ ki, raiyyet oğlu ve kardeşi olalar ve bâzı reâyâ ve sipâhî hiyle edip bâzı raiyyetleri mükerrer yazdırmış ola bu gibiler on yıldan fazla hangi köyde sâkin olmuş ise, resmini, oturduğu bu karye sipahisine verir.

13 — Ve serbest olan zaimlerin zeâmetlerine subaşı dahleylemeyip katleder husus vâki oldukça yine zaîm mârifetiyle mahallinde siyâset edip bundan sonra cürüm ve cinayetine sancak subaşısı taarruz eylemeye.

14 — Ve beylerbeyi veya sancakbeyi için arpa ve otluk ve saman ve odun ve sâyir salgun vâki oldukça zeâmetlere asla salgun salınmayıp serbest olmiyanlardan talep oluna.

15 — Ve bir raiyyet ziraat etmeyip san'at işlese veya ziraatından sipâhisine yetmiş beş akçe mikdarı mahsul vermese kusurunu edâ edip yetmiş beş akçeyi tekml, ve şol raiyyet ki kazgancılık veya bezirgânlık etmek için âhar vilâyete gidip bir veya iki yılda bir evine gelip küllî kâr etmiş ola bu gibilerden yüz elli akçe levendiyye alına.

16 — Trabzon sancağı yeniden tahrir ve tevzi olunup bu livâda mevcut olan zâviyeleri ve be-nevbet kendi toprakları üzerine sefere eşenleri bu vilâyet muharriri defter-i cedîde raiyyet kaydedip bir kaç nefer sipâhiye timar bağlayıp hâlâ defterler âsitâne-i saadete geldikte bundan akdem eski defter mucibince zâviyelerin zâviyelikleri eskiden

olduğu üzere muharrer ola deyû buyurulup ve be-nevbet kendi topraklarına sefere eşenler de, ötedenberi kendi toprakları üzerine sefere eşiyorlar ve ne şekilde muaf oluyorsa yine o türlü muaf olunup, eski defter mucibince ettikleri mikdarı kılıç eşdirmezlerse mahsulleri mevkufa zaptoluna ve zâviyedarların dahi evlâdından olmayıp diğer köylerden gelip vilâyetlere kaydolmuş ola, bu türlü olanlar raiyyet hükmünde olup kendilerinin tutageldikleri topraklarının hukuk ve rüsumlarını diğer raiyyet gibi sipâhilerine edâ edeler deyû buyurulmağın defter-i cedide kaydolundu.

TRABZON ŞEHİRİ PÂDİŞAH HASLARI :

Şehir gelirlerinin mühim bir kısmı Pâdişah hasası olarak tefrik edilmiş ve gelir kaynaklarının da, yukarıda dercedilen kanunnâmelerle göre, nelerden ibaret bulunduğu tâyin ve tesbit olunmuştur. Bunlar içinde en önemli yekûnu Trabzon iskelesi mukataası tutmakta ve senede 476.666 akçe olarak yazılmış bulunmakta idi. Bu mikdar ve diğerleri kanunî Sultan Süleyman devri başlarında ve asır ortalarında aynı şekilde görünmektedir. Dellâliye mukataası resmi senede 70.000 akçe, şehir ihtisap mukataası 30.000 akçe, şem'hâne mukataası 15.000 akçe, mizân-ı harîr senede 47.712 akçe, kezâ Pâdişah hasası olan vetuz satışından elde edilen vergi (نمک فروختن در طربزون خاصه حضرت خداوندگار) tahminî olarak senede 100.000 akçe ve mâden mukataası da—ki Canca (جانجه) kalesi = Gümüştâne yakınında bulunduğu bildirilmektedir—senede 200.000 akçe olmak üzere Trabzon'daki Pâdişah hasaları yekûnu 759.378 akçeyi buluyordu. Buna 1554' de (h. 961) Trabzon pençyek پنجیک mukataasının da senede 8882 akçe ile ilâve olduğu görülmektedir.

TRABZON ŞEHİRİ MİRLİVA (SANCAK BEYİ) HASLARI :

Bu devirde Trabzon sancakbeyi bulunan İskender Bey'in şehirdeki has gelirleri, evvelâ, Trabzon'da oturan hristiyan ahalinin ispençe resminden elde edilen varidat temin ediyordu ki, bunlar, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, 14 mahallede 1084 hâne, bive ve mücerredleri ile birlikte 1253 neferdî ve hâne başına 25 akçeden hasıl olan 28.135 akçe sancak beyinin başlıca geliri idi. İkinci nevi varidatı Trabzon şehrindeki bu hassa ait muhtelif mukataalar teşkil ediyordu ve bunların mühim bir kısmı "niyâbet-i şehir نیابت شهر" kategorisine dahildi.

Bu mukataa gelirleri müfredatiyle şu kalemlerden mürekkepti ve hemen hemen XVI. asır sonlarına kadar bu rakamları göstermişti :

1) Yukarıda Kanunnâmesini kaydettiğimiz şehir niyâbeti mukataası ve evlenecek kız ve kadınlardan usulüne göre alınmakta olan ve “رسم عروسانه و رسم غروسیه” denilen vergi senede 10.000 akçe.

2) Baş-hâne denilen koyun ve sığır başı satan dükkânlarla koyun ve sığır bâcı mukataası “باشخانه و باج غنم و کاو” senede 7000 akçe.

3) Şehir bozahâne mukataası 5000 akçe.

4) Kile resmi mukataası senede 3000 akçe.

5) At ve katır bacı mukataası “باج استرواسب” 500 akçe.

6) Şehirdeki zeminlerin öşrü mukataası 2000 akçe.

7) Şehre bağlı yerlerde yâni şehir civarındaki zeminlerin öşrü mukataası senede 3000 akçe.

8) Hassa zeminindeki meyvelerin mukataası 5000 akçe.

9) Denizden gelen şarap resmi mukataası 4000 akçe.

“مقاطعه” رسم خمرکه عن دریا آمد

10) Gemi-tapusu ve kara-bâcı mukataası 14.000 akçe

“مقاطعه” طاہوی کشتیا مع باج سیاہ.

11) Hassa bağları mukataası 200 akçe.

12) Kervan zeminleri mukataası 1050 akçe.

13) Değirmen-deresi niyâbeti mukataası 300 akçe.

14) Değirmen-deresi bağ ve bahçe mukataası 200 akçe.

15) Değirmen-deresi yolu mukataası 500 akçe.

16) Maçka yolu mukataası 200 akçe. “مقاطعه” راه ماچوقه

17) Akçeâbâd geçidinden gideceklerin kitâbet resmi mukataası 500 akçe “مقاطعه” رسم کتابت بجهت رفتن عن دربند اقچه اباد

18) Şehir değirmenleri mukataası “مقاطعه” آسیاب شهر” 84 bab, senelik icarı her kapı 36 akçe, yekûn 2626 akçe.

Niyâbet-i şehir yekûnu 59.076 akçe.

Niyâbet-i şehir mukataasından hariç diğer mukataalar :

19) Şehir boya-hânesi mukataası 7000 akçe.

20) Gemilerin selâmetlik âdeti mukataası “مقاطعه” عادت سلامتی کشتیا” 9166 akçe.

21) Trabzon livâsı beytûlmâl ve mâl-i mefkud mukataası 21.888 akçe

22) Mirlivâ haslarına ait çayırlar, 10 kıt'a, senelik hasılı 3904 akçe.

23) Değirmen-deresindeki şehir değirmenleri mukataası 84 göz 2626 akçe (mükerrer olarak kayıtlı).

(Bu değirmen sahiplerini, tahrir defteri vasıtasıyla, birer birer tanıyabilmekteyiz. 1554'de bunlardan dört tanesi Boyacı Mustafa'ya aitti, birisi Bodros-değirmeni diye mâruftu. Diğerlerinin sahipleri arasında da Hamdi-oğlu, Mahmud Ağa, Derviş Ali, Miralay Ferhad Bey, Hoca Kasım, Husrev Çelebi, Mahmud Çelebi bin Kâtip Muhiddin, Hoca Ali, Dizdar Mustafa, Mansur Bey, Ermeniler Manastırı değirmeni v. s. görülmektedir).

Niyâbet-i şehirden hariç olan mukataalar ve değirmenler mukataası yekûnu 44.584 akçe.

YAVUZ SULTAN SELİM VALİDESİNİN TRABZONDAKİ İMARETİ EVKAFI:

Trabzon mahalleleri arasında yukarıda gördüğümüz, "*İmâret-i Hâtuniyye Mahallesi*", Yavuz Sultan Selim'in annesi Gülbahar Hatun namına kurulmuştu ve onun burada tesis ettiği imaretin evkafı, İstanbul'da yaptırdığı bir hamam istisnâ edilirse, tamamen Trabzon'da bulunuyordu ve şu kalemlerden tereküp etmekte idi :

- 1) Bedesten geliri (عن محصول بزاستان) senede 6322 akçe.
- 2) Sarây-ı âmire civarındaki çifte hamam kirası 5833 akçe
(عن محصول حمام چفته در نزد سرای عامره)
- 3) Tekfur-çayır'daki hamam taksiti senede 400 akçe.
- 4) Tekfur-çayır'daki saray bahçesi mukataası senede 1000 akçe.
- 5) Tekfur-çayır mukataası senede 1500 akçe.
- 6) Tekfur-Çayır'daki saraydan Çelebi Sultan sarayına kadar uzanan zemin mukataası senede 1000 akçe.
- 7) Namazgâh-çayırı mukataası senede 40 akçe.
- 8) Karos-bahçesi mukataası senede 505 akçe.
- 9) Mezarlık-zeytunu mukataası senede 300 akçe.
- 10) Yoncalık mukataası senede 500 akçe.
- 11) Değirmen yanındaki çayır mukataası senede 360 akçe.
- 12) Değirmen-deresi Köprüsü yanındaki 6 göz değirmen mukataası senelik icarları 12.000 akçe.
- 13) 124 göz dükkânın icarları, senede 10.000 akçe.
- 14) İstanbul'da Sultan Bayezid câmii yanındaki yeni hamam mukataası, senede 75.000 akçe.

Yekûn: 39.760 akçe “ (يكون وقف والده مرحوم سلطان سليم خان در نفس طربزون جز حمام جدید که در استانبول واقع شده است)

İstanbul'daki hamam geliri ile birlikte 114.760 akçe.

Bu evkafın Trabzon kazâsı dahilinde Akçaâbâd, Maçka, Yomra nahiyelerinde de vakıf köyleri bulunmaktadır ki, aşağıda bunları da yerlerinde zikredeceğiz.

TRABZON'DAKİ FÂTİH SULTAN MEHMED EVKAFI :

Fâtih Sultan Mehmed'in Trabzon'da bazı evkafı kayıtlıdır. Dükkân değirmen, hamam ve kervansaray icarlarından mürekkep bu gelirin nereye, Trabzon'daki bir câmie mi tahsis, yoksa İstanbul evkafına mı bağlandığı zikredilmemiştir. Ancak, Fatih'ten sonra Trabzon'da Câmie tahvil edilen Hrisokefal Manastırı ile yine sonradan cami olan Ayasofya Manastırı bilinmektedir. Bu vakıf gelirlerinin bir hususiyeti, evkafın aylık icarları ile kaydedilmiş olmalarıdır.

Bu evkaf şu kalemlerden tereküp etmekte idi :

- 1) 53 göz dükkân, aylık icarları 439 akçe.
- 2) Değirmen-dere'de 24 göz değirmenin aylık icarı 175 akçe.
- 3) Orta-kale'deki hamam taksiti, ayda 398 akçe.
- 4) Kale dışındaki hamam taksiti, ayda 173 akçe.
- 5) Şehirdeki kervansaray taksiti ayda 20 akçe.

Yekûn hâsıl 1205 (يكون عن اوقاف مرحوم سلطان محمد خان اجاره في شهر مع مقاطعه)

HAZINEDAR BAŞI MERHUM HÜSEYİN AĞA EVKAFI :

Manastır, bahçe, hamam, kendi hânesi ve değirmeni, dükkânları ve zemin mukataası geliri, senede 2660 akçe.

KAPI-AĞASI MERHUM MAHMUT AĞA EVKAFI :

Manastır, çayır, aşağı kaledeki hamam, kervansaray, dükkân ve değirmenler ve bahçe mukataası geliri senede 9310 akçe.

Trabzon şehrinin Kanunî Sultan Süleyman devri başlarında (1523), genel görünüşü şöyle tesbit olunmuştu :

Bir kale, iki câmi, sekiz mescid, altı vakıf hamamı, bir boya-hâne, bir boza-hâne, bir vakıf kervansaray ve 167 vakıf dükkânlar, 168 tanesi sancakbeyi haslarından ve 47 adedi de vakıf olmak üzere 205 değirmeni ile 1263 hânedede (179 müslüman ve 1084 hristiyan hânesi olmak üzere) 1453 nefer (2 hatip, 10 imam, 7 müezzîn, 2 hâfız ve hristiyanlardan da 21 mücerred ve 148 bîve olmak üzere) bulunuyordu

ve mukataalar ve diğer gelirlerin de 131.793 akçesi mirlivâ hassına, 759.378 akçesi Pâdişah haslarına ve 127.934 akçesi vakıflara ayrılmış idi.

Diğer taraftan, bu tarihte 6 tane de zâviye görmekteyiz: Bunlardan biri Meydan semtinde (her halde Kavak-Meydanı) ve h. 921 tarihinde oğlunun tasarrufunda bulunan Kurban-Abdal Zâviyesi, diğeri, Câmi-i Cedîd yanında ve Dede Fethullah'ın elinde bulunan Odabaşı Sinan Bey-Zâviyesi, yine bu civarda Hacı Aziz adında birinin tasarrufunda olan Hızır-Abdal Zâviyesi, bir de Derviş Ali elinde bulunan Kalender-hâne Zâviyesi idi.

B) Trabzon nâhiyeleri :

a) Akçaâbâd nâhiyesi :

Akçaâbâd (Polathâne) Trabzon kazasına bağlı bir nahiye olarak kaydedilmişti. Bu tarihte burası Hızır Çelebi adında b'risinin 24.000 akçe gelirlî zeâmeti idi. Bu vâridatın mühim bir kısmı Akçeâbâd köylerinden Haso ("حاصو") karyesinden elde ediliyordu. Hızır Subaşı adı ile de anılan bu zaîmin Mehmed isimli oğlunun ve ayrıca Mustafa Çavuş, Mehmed Tatar, Hamza, Ali Veled-i Yakub adlarındaki sipâhilerin de timarları bu nahiye dahilinde idi ve bunların bir kısmı Kanunî'nin ilk devirlerinde (h. 928, 933, 935) tarihlerinde tevcih edilmişti. Bazıları "yarar yiğit" oldukları, bir kısmı da vefat ve inhilâllerden dolayı bu dirliklere sahip olmuşlardı.

Akçeâbâd nahiyesindeki zaîm timar erbabının timarlarının 9 köyde 720 hanede (113 müslüman ve 607 hristiyan) 757 nefer olarak, 77.000 akçe gelir temin ettikleri görülmektedir. Bundan başka Akçeâbâd gelirlerinden şu cihetlere de tahsisler yapılmıştı :

1) Trabzon mirlivâsı haslarından bu nâhiyede iki köyde 65 hanede (14 müslüman, 51 hristiyan) 78 nefer mükellef ve 21.700 akçe varidat bulunuyordu.

2) Trabzon kalesi müstahfızları—ki bunların sayısı 132 neferdi ve Maçka ile Yomra nahiyesinde de timarları vardı — timarları olarak Akçeâbâd'ın 74 köy ve 2 mezreasında 2452 hanede (206 müslüman, 2246 hristiyan) 2734 nefer mükellef ve 196.400 akçe tahsis edilmişti.

3) Trabzon'daki Yavuz Sultan Selim Vâlidesi imareti evkafına tahsis edilen 21 köyde 1655 hânede (80 müslüman, 1575 hristiyan) 1830 nefer ve 150.997 akçelik varidat mevcuttu.

b) Yomra (بموره) nâhiyesi :

Trabzon kadılığına (Kazâ) bir nahiye olarak bağlı bulunan Yomra, bu tarihte, bir zeâmetti ve Sinan Çavuş tasarrufunda serbest bir şekilde bulunuyordu. Yomra seraskeri ise Tâceddin Divâne adında biri idi, serbest timara sahipti, sakinleri tamamen hıristiyan olan ve hariçten geldikleri belirtilen” Komera (قوماره köyü bugünkü teşkilâtta da Yomra’ya tâbidir) köyü geliri ona tahsis edilmişti.

Yomra ile ilgili askerî-idarî makam ve müesseselerle bunların has ve dirlikleri şöyle idi :

1) Pâdişah haslarına bu nahiyede Hara “خاره”, Varvara “وارواره”, Dirona “درونه”, Kohali “کوخالی”, Oğuz “اوز” köylerinde (bu köyler bugünkü teşkilâtta da mevcut görünmektedir) muayyen varidat ayrılmıştı. Ancak, bahis konusu olan devirde, Dirona ile Kohali köylerinin aynı olduğu şu kayıttan anlaşılmaktadır :

«قریه درونه نام دیگر کوخالی تابع بموره عن خامهء پادشاه عالمپناه»

Oğuz köyünde ise sadece bir hisse vardır ve bu köyün diğer adı Mesahor “مساخور” olarak kayıtlıdır ki, bunun bugünkü Trabzon merkez köylerinden *Mesarya* olması muhtemeldir.

2) Yomra’da Trabzon sancakbeyi haslarına da iki köy ve bir mezrea geliri tahsis edilmişti, 217 hanede (7 müslüman, 208 hıristiyan hanesi) 247 nefer mükellef ve 33.450 akçe hasıl vardı. Gelirin bir kısmı Yomra zeâmeti cürüm ve arûsiyye resimleri idi.

«رسم جرائم زعامت بموره ، عادت عروسیه دختران زعامت بموره»

3) Zaîm ve timarlı sipâhilere Yomra’da 13 köy ve bir mezrea, baştine ile birlikte 1140 hânede (41 müslüman, 1099 hıristiyan) 1303 nefer ve 115.500 akçe gelirli dirlik tahsis olunmuştu. Timar sahipleri arasında Hüseyin veled-i İbrahim Çavuş, Yomra zaîmi Sinan Çavuş’un oğlu Ali, önceleri Trabzon’da zağarcılar kethüdâsı bulunan Mehmed veled-i Hamza «تیمار محمد ولد حمزه که پیش از این کدخداه زغربیان بود در طربزون» , hayyâtlar cemaatinden Karagöz Trabzonî «تیمار قره کوز طربزونی عن جماعت Trabzonî» , hayyâtlar cemaatinden Karagöz Trabzonî «تیمار یارعلی سراج» , Trabzon orta-hisar kethüdâsı saraç Yar Ali «خیاطین» «طربزونی کدخدای قلعه وسط» gibi kimselere tesadüf ediyoruz. Bu sonuncusuna Yomra’ya bağlı Hoç köyü (خوج belki bugünkü Hos köyüdür) tevcih edilmiş ve bu köyün, Yavuz Sultan Selim’in şehzâdeliği zamanında, bir kısım arazisinin hassa çayıra ilhak edildiği, fakat, şimdi eski durumu iade olunduğu şöyle bir kayıtlarla belirtilmiştir :

« دولتلو خداوندکار طربزونده ایکن خاصه آتله چایروفا اتمیوب مناقابوزه متصل خوچ قریه لری رعایاسنک یرلرندن آلنوب مناقابوز چایرینه الحاق اولنمش شمدیکمالده امر شریف موجبنجه چایرک قدیمدن سینوری مقرر قیلنوب خوچ نام قریه خلقتنه مزبور چایره الحاق اولان یرلری کندولره حکم اولوب مقرر قیلندی زراعت ایده لر کسنه مانع اولیه . Kezâ, bu nahiyede, Trabzon sipâhilerinden, Trabzon, Görele, Torul « طرول », Tirebolu kaleleri mensuplarından veya diğer bir kısım vazifelilerden de timarları olanlar görülmektedir : Meselâ, Kaya vd. Timur, Mustafa Kayserî Trabzon'da sipahî olarak burada dirlik almışlar, reâyası kâmilen hıristiyan olan bu timarlarda, hangi tarihlerde vukubulduğu tasrih edilmiyerek, fakat her halde XV. asırda, Kasım Bey ve Umur Bey gibi ümerâ taraflarından Rumeli'ye sürülen veya Trabzon'un fethini müteâkip İmparator David Komnen ile birlikte giden rumlar da kayıtlara geçirilmişler, bunların malları ve bazı manastırların vakıfları ise Pâdişahın emri ile timar yapılmıştı. Torul kalesi erlerinden Hızır, Mehmed Kâtip میر، حضر غلام میر، محمد کاتب ولد حسن غلام میر، «حمزه ولد محمد غلام میر عن مردان قلعه دریبولی (Tirebolu)»، «خلیل کاتب ولد عثمان»، «حمزه ولد صروجه غلام میر کدخدای قلعه بدرمه (Bedirme)»، «احمد ولد طورخان عن روم ایلی»، «فرهاد ولد مصطقی که سرزغرجیان بود در طربزون»، «احمد ولد طورخان» gibi kimseler de bu timarların sahipleri arasında bulunuyordu. Aslen Mora sürgünlerinden iken Trabzon'da sipâhi olan Arnavut Ali Vd. Kemal de timarlı sipâhi idi: «تیار علی ولد کمال ارنود عن سورکونان مورہ عن سپاہیان طربزون». Her hangi bir köyün geliri esasen şu veya bunun mülkü veya bir manastırın vakfı iken ne şekilde timar olduğunu şu türlü kayıtlardan öğreniyoruz : Dirona köyünün Trabzon kalesi erlerinden birine tevcihi hakkında : «Asılda bunun yedi saburu (صبور) bir nevi hububat ve sıra ölçüsü) Ayo Eviyan (ایوایان) Manastırının ve altı saburu Şukâbaşoy (شوکا باشوی) Manastırının vakfı imiş ve beş saburu Tekürün (Her halde İmparator David Komnen kastedilmektedir) imiş ve beş saburu Mihâl Durant میخال دورانت nâm kâfirin imiş ki Kasım Bey Rumeli'ne sürmüş Pâdişah emri ile timar oldu».

Yomra seraskerine tahsis edilen Komera köyü hakkında : “Asılda bunların on sabur şıra iki batman ziyt-yağı یاغی زيت Liyos Iskolaz bunların on sabur şıra iki batman ziyt-yağı یاغی زيت Liyos Iskolaz nâm kâfirin ki İstanbul’a sürülmüş ve on sabur şıra ile iki batman ziyt-yağı Yani Fozladı یاغی فوزلادی nâm kâfirin imiş ki Kasım Bey Rumeli’ne sürmüş ve on sabur şıra ile iki batman ziyt-yağı Si-vastro Halmalbos یاغی سیواستو خالمالبوس nâm kâfirin imiş ki tekürüyle gitmiş ve on sabur ile iki batman ziyt-yağı Yâni Coli یاغی جولی nâm kâfirin imiş ki Umur Bey Rumeli’ne sürmüş Pâdişah emriyle timar oldu”.

Bâzi köylerin gelir hisselerinin veya fazlalıklarının da herhangi bir vazifeliye tevcih edildiği görülmektedir. Msl. Yomra’nın muayyen bir hissesi Safra-kurutun lâkabiyle maruf olan Mehmed Reis tahvilinden (عن تحویل محمد رئیس المشتهر بصفره قوروتان) Rumeli’li Halil Kâtip vld. Osman’a timar olarak, yine Hoç karyesi bir hissesi Süleyman Solak zevâidinden ve Mevlânâ Muhiddin nâib-i Kadı-ı Trabzon tahvilinden diğer birine tahsis edilmişti. Bâzi zeminlerin de küçük bir mukataa şekliyle bu tahrirlerde yeniden kaydedildiğini görmekteyiz. Msl., zeytin ağaçları v. s. ile birlikte bir zemin öşrü eski Trabzon kethüdâsı Hacı Ali’ye (عشر زمین مع اشجار زيتون وغيرها در تصرف حاجی علی بنده خوری کدخدای کهنه طرزون که خارج از دفتر یافته شد) yeniden yazılmış ve Komera köyünde bir zeminde senede sadece 10 akçeye mukataaya verilmişti :

“زمین 2 مدلق مع باغ و بنبجه در تصرف محمد چلبی ولد زاده صوفی سنان مقاطعة فی سنه 10”

Yomra nâhiyesindeki bu timarların bir kısmının beratlarını İstanbul’dan getirdiklerine veya sipâhî-zâde ve yarar yiğit oldukları, yahut da bir fazlalıkla bunları aldıklarına dâir mevcut şu kayıtlar da dikkate değer: “تیار مصطقی در دولتدن برات همایون کتوردی فی 24 شوال سنه 930”
 “تیار یوسف لواء مزبورده 4680 اقچه تیاردن معزول اولان مذکور یوسفه 5000”
 “تیار محمد سپاهی زاد اولوب یرار یکتیت اولمغین مذکور محمد یرلدی فی 2 ذی الحجہ سنه 935”

“تیار مصطقی اولدن آندهدر یکون 7000 قصوری تکیل اولنق اوزره یرلدی”
 “در دست علی سر بواین مرحوم محمود بیک میر میران قره مان عن ابتدا بر موجب حکم همایون فی غره رحب سنه 938, 8000”
 “تیار قورقار ولد علی مذکورک باباسی علی 24.000 اقچهلق زعامت تصرف ائدرلب فوت اولوب وزعامت تصرف ایدوب فوت اولنلرک اوغلرینه زیاده ایله تیار ایدسز دیو حکم همایون وارد اولمغین مذکور صلبی اوغلی اولوب تیارینه 1400 اقچه زیاده سیله یرلدی فی 24 شوال 934”

4) Trabzon kalesi Azepler cemaatinin Yomra’daki timarları: “تیارهاہ جماعت عزبان قلعه طرزون، ناحیه یومره در قضاء طرزون” Üç köyde 1092

hânedede (42 müslüman, 1050 hıristiyan) 1291 nefer ve 89.700 akçelik hâsılat Trabzon kalesi azeblerinin Yomra'daki timarlarını teşkil etmekte idi. Bu sıfatla timar sâhibi olan Trabzon kalesi azebleri ya memleketleri veya herhangi vasıf ve meslekleri ile, bazan da her iki suretle kaydedilmiş bulunuyorlardı. Bunların Yavuz Sultan Selim devri tahrirlerinden birinden hüviyetlerini şöylece öğreniyoruz :

”مصطفى طربزوني قبودان ، ملك احمد بن نقولا قلمه ، امير على رئيس ، الياس ولد پيرى صمصوفى سراوده ، سليهان طربزوني كفشكر . اورنوس خيياز طربزوني ، سليهان طربزوني ، عبدالله زرد ، محمد كاتب ولد ميون يوسف ، محمد ولد نبي رئيس ، بايرام ادرنه سنجقدار ، محمد كفه ، الياس ولد احمد نعلبند ، ارسلان ذى ، حسين ولد يوسف سراج سراوده ، حمزه طربزوني ، حمزه لاز ، على بروسه ، على طربزوني ، سليهان ولد الياس طربزوني ، يوسف طربزوني ، على دلاك طربزوني ، اسكندر طربزوني ، مصطفى ولد احمد جانيكى ، حضر ولد على ، كدوك حمزه طربزوني ، حسن طربزوني ، الياس ولد حمزه طربزوني ، امير طربزوني ، يوسف طربزوني ، سليهان اوفى ، طورغود كليبول سراوده ، على ولد عرب سراوده ، حمزه ارمنى و بلبان ، اسكندر طربزوني ، مصطفى كورجى ، شير مرد ازميرى ، سليهان خويش لطفى ، ارسلان بوركجى انطاليه ، محمد خياط“.

Görülüyor ki, bu timarlıların çoğu Trabzon'lu olmakla beraber İmparatorluğun her tarafından gelmiş kimseler de bunlar arasında bulunuyordu ve içlerinde bazılarının saraç, dellâk, hayyat gibi bir san'ate sâlik oldukları anlaşılmaktadır. Bir de Hamil (veyâ Haynal حايئل ve Kalyoros (قاليوروس) adlarında Trabzon kalesi mimarlarının timarı vardı ki, bu rum mimarların azepler bölüğüne ilhak oldukları, ancak, Trabzon kalesinde tâmirat icap ettikçe gelip hizmet eyledikleri ve kendilerinin umumiyetle timarları dahilinde Yomra'da oturdukları kaydedilmektedir.

5) Sultan Selim Vâlidesi İmaretı Evkafı :

Yomra'da sâdece Hoç köyünde 48 hâne ve 18 baştineden mürekkep bir gelir Gülbahar Hatunun Trabzon'daki imareti evkafı cümlesinden idi.

c) Maçka (ماچوته) nâhiyesi :

Maçka'da da, diğerlerinde olduğu gibi, gerek Pâdişah ve mîrlivâ hasları, gerek vakıf ve muhtelif kalelerin muhafızları timarları bulunuyordu, fakat zaîm ve timar erbabına ayrılan dirlik, öteki yerlere nazaran daha fazla derecede idi :

1) Pâdişah hassı olarak Maçka'ya bağlı İlaksa (ايلاقسه) köyü gelirleri tahsis edilmişti.

2) Bu nâhiyedeki şâhin ve doğan yuvaları gelirleri ise sancakbeyi haslarından olarak gösterilmektedir ki, Alçaâbâd ve Yomra'daki bu kabil yuvaların gelirleri ile birlikte 1300 akçeyi bulmakta (Akçaâbâd 350, Yomra 150, Maçka 800) ve (محصولات يوا شاهين و باز عن خاصه ميرلوا در قضاء طرزون) diye kaydolunmakta idi. Mamafih, harap olan şâhin ve doğan yuvalarının yerlerine sancakbeylerinin müdahale edemeyeceği hakkında şöyle bir meşruhat görülmektedir :

“Zikrolan şâhin ve doğan yuvalarına sayyâd olan kimesneler her iki sayyâdlık hizmetin ideler, mücerred avârizdan emîn olub sâyir öşürlerin ve rüsûmların ve haraçların ve ispençelerin bîkusur edâ ideler deyü emrolunmağın defter-i cedîd-i sultânîye kaydolundu ve harap olan şâhin ve doğan yuvalarının yerleri ekser satılup her kimin tasarrufunda ise öşrün sipâhiye vire ve mevkuf bulunanı dahi erbâb-ı timâra öşür bağlanmışdır harap olan şâhin ve doğan yuvalarının yerlerine sancakbeyleri tarafından dahlolunmıya deyü emrolunduğu sebepten defter-i cedîd-i sultânîye kaydolundu”. Bu gelirle ve Akçaâbâd, Yomra nâhiyeleri ile birlikte bütün Trabzon kazâsı dahilindeki mirlivâ hasları yekûnu (4 köy, 2 değirmen ve 280 hanede (21 müslüman, 259 hristiyan) 325 nefer ve 56450 (21.700 + 33450 + 1300) akçeyi buluyordu.

3) Zaîm, sipâhî ve kalelerdeki türlü vazife sâhiplerinin timarları yekûnu 47 köy ve 2 mezreada 1907 hane maa baştine (252 müslüman, 1655 hristiyan) ve 2118 nefer, 182.600 akçe hâsıl idi. Bu tarihte Maçka seraskeri Mehmed Çelebi adında biridir ve Sürmene köylerinde timara sahipti.

Maçka'ya bağlı Hortokop (خورته خوب ، خورتوقوب) köyü Budak Ağa tahvilinden evvelce Hemşin zaîmi bulunan ve yukarıda, Trabzon'da Değirmendere'de değirmenleri olduğunu bildirdiğimiz Mahmud Çelebi vl. Kâtip Muhiddin'in timarıdır ve hepsi de hristiyan olan bu köyde 31 hâne, 4 mücerred, 4 bîve, 6 baştine bu timara mükellef raiyyettir. Bu köyün bir hissesi, yine mükellefleri hristiyan reâyâ tarafından dizdar Ahmed Bostanî'ye ispençe ve rüsûmlarını vermektedirler. Yine Hortokop köyü gelirlerinden bir kısmı evvelce, fetihten sonra Trabzon'da câmie tahvil edilen, Hriso—Kefal Manastırına, Ayasofya Manastırına ve Ayos Fokas (آیوس فوقاس) Manastırına ait bulunmakta idi. Bugünkü teşkilâtta da Maçka'ya bağlı görünen Murli köyü (مورلی ، مورله) Rum beylerbeyisi Şadi Bey'in akrabasından Mesih adlı birisinin zevâyidinden olarak Trabzon sipâhilerinden

Ahmed Siyâh vl. Mahmud Çelebi timarına aitti. Köyde 17 hıristiyan ve sadece bir müslüman hanesi, bir bîve ve 2 baştine ile birlikte, bu timarın mükellefi bulunuyordu ki, bunların ispençe sürûmu hâne başına 25 akçe olmak üzere (bîveler de 11 akçe) 431 akçe, bir müslüman hânesinden bennâk resmi olarak 12 akçe idi. Hepsi 1318 akçeyi bulan bu fazlalığın, yâni, diğer gelirlerine eklenecek bu mikdarın, öteki kalemlerini, rüsum müfredatını, bir nümune olmak ve bu devirde bu havalî köylerinden birinin dirlik sahibine karşı mükellefiyeti, aynı zamanda o zamanki fiyatlar hakkında bir fikir vermek üzere, bir iki istisnasiyle, aynen buraya nakletmek istiyoruz : *Öşr-i kendim 10 sabur (صبور) 80 akçe* (buğday öşrü sabur denilen aynı zamanda bir hububat ölçüşü ile bildirilmektedir ki, her sabur buğdayın fiyatı 8 akçeye geliyor), *öşr-i şatr 10 sabur 70 akçe, öşr-i meyve 40 akçe, öşr-i ceviz 2 sabur 12 akçe* (bir sabur ceviz altı akçe değerindedir). *Öşr-i keten 10 merban (مربان) keten ölçüsü olarak bu bölgede kullanılıyordu 50 akçe; bal (عسل) öşrü 18 akçe* (maktu'an) *baştine öşrü (عشر باشتها) 30 akçe* (her baştine 15 akçedir). *şıra öşrü 10 sabur 200 akçe* (şıranın her saburu 20 akçe olduğuna göre kıymetli bir gelir kaynağı idi), *hamr resmi 10 akçe, arûs resmi 30 akçe, cürüm 50, bostan resmi 36, niyâbet 54 ve hunzır resmi 100 akçe idi.*

Mahmud Çelebi'nin diğer oğlu Haydar da Trabzon sipahilerinden idi ve bu havalide onun da timarları vardı. Diğer taraftan, Trabzon kalesi erlerine Smarohsa (سماروخسه) köyü—ki evvelce kısmen manastırlar vakfı iken Pâdişah emriyle timar olmuştur—, Mesarya (مساربه) köyü ise (bugünkü teşkilâtta mevcut Meshor Ciganoy köyü olması muhtemeldir) Trabzon kalesi mehterlerine tahsis edilmişti. Bu köy gelirinin de muhtelif hisseleri (hububât 7, 8, 5 sabur olmak üzere taksim ediliyordu) Sumale (سوماله), Şoşkâyastos (شوشكايستوس), Ayokos (آياتوس), Alabene (آلابنه) Manastırlarının vakfı iken Pâdişah emriyle timara çevrilmişti. Bu köyün ve yine Trabzon kalesi erlerinden Kaya vl. Mustafa Çavuş ve Şehsuvar vl. Mustafa Çavuş timarları olan Maçka'ya bağlı İstilâho (استلاخو) köyü (bugünkü teşkilâtta bu isme rastlanmamaktadır) ahalisi kâmilten hıristiyan idiler. Mükellefler arasında baştine de görülmektedir. Bu sonuncu köydeki manastır vakıfları ve Rumeli'ye sürülmüş bir rumun arazisi de Pâdişah emriyle timar hâline getirilmişti. Diğer bir köyde ise bir değirmenin yarısı Yorgi Simonoş (يوركى سيمونوش) adında birisinin iken hâin olduğu için has yapılmış, yâni geliri mirlivâ veya Pâdişah hassına ilhak edilmiş, halbuki, diğer yarısı hiyaneti görünmeyen, sadık bir vatandaş

gibi hareket ettiği anlaşılan Vasil Lazos (واصل لازوس) adındaki rumun malı olarak kalmıştır. Maçka'ya bağlı Şıra (شيرا) karyesi (bu köy belki de bugünkü teşkilâtta mevcut Sesera köyüdür) Anastas vl. Babahiz adında bir rumun tahvilinden timarlığı emrolunmuştu. Bu köy—ki 91 hane ve 28 baştineden başka, eskiden müsellemler olmuş 3 hâne ve bir baştine ile yeniden müsellemler yapılmış 4 hane mevcut idi ve bunların da müsellemlerinin kaldırılarak yâni avâriz vergisinden muafılları refolunarak râiyyet haline getirildikleri tasrih olunmuştu : «جماعت مسلمان جديد رعيت شدند ، جماعت مسلمان قديم رعيت شدند» esasen 30 saburu Ayo Fokas manastırının, yirmi saburu Ayo Yorgi manastırının, 30 saburu Isfelyar (اسفيليار) manastırının vakıfları ve 20 saburu Uzun Hasan'ın zevcesi Despina Hatunun—ki Trabzon Komnen hanedanına mensuptu—mülkü iken Pâdişah emriyle timar yapılmıştı.

Bu bölgede müsellemleri raiyyet haline getirenlerin ümerâdan Pervâne Bey (پروانه بك) ve Rum Beylerbeyi Şâdi Bey oldukları da ayrıca tasrih edilmektedir : «جماعت مسلمان جديد بمعرفة پروانه بك رعيت شدند» Diğer taraftan, timarlılar arasında, ezcümle, Trabzon sipâhi çavuşlarından Alagöz Trabzonî gulâm-ı mîr, yine Trabzon sipahilerinden Mehmet vl. Hızır Çelebi, Ali vl. İlyas Kefe gulâm-ı mîr, Kapıcılar-başı Mehmed Bey adamlarından Hacı vl. Hamza, Mehmed Gulâm vl. Malkoç, Mustafa Paşa gulâmı Bosnalı Yusuf, Bedirme kalesi (بدرمه) Tirebolu yakınında bir kale idi. aş. bk., bugünkü teşkilâtta köydür) erlerinden Mustafa vl. Yusuf topçu (غلام مير عن مردان قلعه بدرمه), Canca kalesi (جانجه) bugünkü Gümüşhane kalesi) erlerinden İskender Mora, Ali vl. Yusuf Belgrâdi, Hamza vl. Recep, Mahmud vl. Hamza Bosna, Bedirme kalesi kapıcısı Mehmed vl. Saruca gulâm-ı mîr, Akkerman kalesi erlerinden (عن مردان قلعه اق کرمان) Durmuş vl. Yusuf topçu, Trabzon miralay İskender Bey'in oğlu Korkmaz (قورقزولد اسکندر بك) (نظام الدين نيزامددين گنجهلي , میرآلای طربزون) (نظام الدين ظاهر اولمغين عشردن ورسومدن عفو اولمش طلب اولميه . ») dolayısıyla öşür ve resimlerinin affedildiği hakkında şu kayıt entere-sandır :

« اندر نغوجون قوبلو مذکور یرار یکید اولوب جانجه قلعه سنه قزیل باش کلیچک انواع یولداشلفی ظاهر اولمغین عشردن ورسومدن عفو اولمش طلب اولمیه . »

Bu timarlara âit köylerden bazılarında bu tarihte birer tane yeni müslüman olmuş raiyyetler de mevcut görülmektedir. Msl. Hamuriya

(خاموريه) köyünde 42 hâne (hepsi gebrân) bir mücerred, 2 bive ve Şadi Bey-(Paşa) mârifetiyle raiyyet yapılan 3 eski müsellemler, Pervane Bey marifetiyle raiyyet yapılan bir müsellemler ile birlikte Şirmerd adında yeni müslüman olmuş (نومسلان) birisi de vardı. Kezâ Maçka'ya bağlı Mozanto (موزانتو ؟) köyünde 24 hane ve bir baştine yanında yine tek bir müslüman kayıtlı bulunuyordu. Yine Maçka'ya bağlı Galyane (غاليانه) bugünkü teşkilâtta Galian-Mesahor köyü vardır) köyünde 40 hane hıristiyan reâyâ, 3 tane yeniden müsellemler sayılmış kimse (نومسلم) ile birlikte 2 adet de “مسلمان نو” mevcuttu.

Diğer taraftan Bayezid II. şehzâdelerinin adamları, bazı tanınmış kimselerin oğul veya akrabaları da Maçka nâhiyesinde timar almış bulunuyorlardı : “تيمار مصطفي ولد موسى غلام سلطان شهنشاه ، تيمار جعفر چركس غلام سلطان مراد كدخداه بوابين محمد بك ، تيمار يوسف غلام سلطان قورقود ، تيمار محمد چلبى ولد اسكندر بك بن بيرام اغا ميرآلى طربزون ، تيمار مصطفي ولد محمود داماد قربان ابدال” H. 924-937 (1518-1531) seneleri arasında bu nahiyede bazı timarların başka yerlerden şu veya bu suret ve vazife ile bu mıntakaya nakletmiş olan sipahilere ellerindekine bedel veya terakki olarak verildiği mevcut kayıtlardan anlaşılmaktadır : Msl. Süleyman vl. Murad “sahîh sipâhî-zâde olmağın” Şaban 924'de 2999 akçelik bir timara, Ali vl. Koçi Bey “Hüdavendigâr kullarından” olmakla 10 şevval 927'de, Gazi Kethüdâ'ya “binde iki yüz akçe terakki emrolundukta mezburun terakkisine bedel” 9 Zilkade 929'da, Kemah livâsında 3900 akçelik timardan mâzul olmasına binaen bu nahiyede bu mikdar timar Yusuf adında birine cumad I. 931'de, Hasip adında birine “Kadîmî Kul-oğlu” olduğu için 2500 akçelik timar 18 cumad I. 933'de, bu livâ dahilinde bu mikdar timardan mâzul olan Torul seraskeri Yar Ahmed'e elindekine bedel 5000 akçelik timar 2 cumad I. 928'de, Bayburt livâsında 5000 akçelik timardan mâzul olan Cündî Ayas'a (Sürmene seraskeri Trabzon'lu Hacı Ayas Cündî olarak aşağıda zikredilecek şahıstır) aynı zamanda bu nahiyede, seraskerlik etmek üzere 15 cumad I. 933'de, bazıları da doğrudan doğruya devlet merkezinden verildiği işaret olunmak suretiyle, muhtelif timarlar kayıtlıdır.

4) Maçka nâhiyesinde Yavuz Sultan Selim vâlidesinin Trabzon'daki imâreti evkafı için beş köyde 542 hâne (40 müslüman, 502 hıristiyan), 634 nefer ile 56.507 akçelik bir geliri mevcut idi.

d) Sürmene nâhiyesi :

Trabzon livâsında Trabzon kazasına bağlı Sürmene nâhiyesi bir zeâmet idi ve Yavuz Sultan Selim devri başlarında Mustafa Çelebi vl. Kâtip Bâli tasarrufunda berveç-i serbest bulunuyordu. Daha sonraları ise bu zeâmetin “dergâh-ı muallâdan” Ali adında birine tevcih olunduğu da anlaşılmaktadır. Bu zeâmet mahsulüne, evvelâ, Oyan (veya Avyan اويان her halde bugünkü teşkilâtta mevcut Ayven köyü olacaktır) köyü 26 zimmi hanesi (2 mücerred, 1 bive ile birlikte) 3 baştine, 9 müselleh hanesi, bir tane de yeni müslüman 5000 akçe ile dahildir : (baştine hariç « اسپنجه جز باشته » 1191, bennâk resmi yalnız müslüman için olarak 12, Kapluca öşrü 75 somar için 5600 akçe (12 kileden mürekkep hububat ölçüsü olan beher somar kaplıca fiyatı 8 akçe ediyordu demektir) fındık öşrü 20 somar 120 (beher somar fındık 6 akçedir), Kestane öşrü 15 somar 90 akçe ve ceviz öşrü 10 somar 60 akçe (kestane ve ceviz fiatları da fındık gibi 6 akçedir), 40 sabur şıra bahası 800 akçe . . .). Sonra da Sürmene zeâmeti niyâbeti her haneden 6 akçe olmak üzere 9500 akçe —ki bütün Sürmene nahiyesinde bu zeâmetin mükellef hâne sayısının 1583 olduğu anlaşılmaktadır—, yine bu zeâmet cerâyim resmi 2500, arûsiyye 1500, Boğalı بوغالی köyü yaylası —ki bir taraftan Maçka'ya diğer taraftan Of'a kadar uzandığı bildirilmektedir— 1500 akçe olmak üzere cem'an 20.000 akçe bu zeâmetin gelirini teşkil ediyordu.

Bununla birlikte bütün timarlar yekûnu Sürmene nâhiyesinde 23 köy 2 mezreada baştine ile birlikte 2514 hane (124 müslüman hane, 2390 hristiyan hâne) ve 2737 nefer, 207.100 akçe hasıl kaydolunmuştu. Timar alanlar arasında yukarıda kendisinden bahsedilen Sürmene seraskeri Trabzonlu Hacı Ayas Cündî, Ali vl. Mahmud bin Bayram Ağa (Sürmene'nin Makavla مقاوله köyüne sahip), Hüseyin Çıtak birader-i İskender Türkmen, Trabzon sipâhilerinden Kasım Zerd gulâm-ı mîr, Mahmud Arnavud (Sürmene'ye bağlı Hamandos حماندوس köyü), Rum eyaleti sipâhilerinden Şaban vl. Turahan, sarçlar cemaatinden Davud Arnavud, Gögez kalesi (Gögas كوكاس bugün Gümüşhane'ye bağlı Koans nahiyesindeki kale-köyü kadîm کوزک کالеси idi) dizdarı Hacı Mehmed vl. Sefer gulâm-ı mîr, Mahmud Çelebi ve Hasan Çelebi (Sürmene'ye bağlı Zaroha زاروخه köyü ki, bugünkü Sargona köyü olması muhtemeldir, bu köyün halkı dışarıdan gelmişlerdi), Sürmene rumlarından Todoros —ki

Trabzon miralayı İskender Bey'in adamlarından idi—, Arakli (diğer adı ile Taş) köyünün bir kısım gelirlerine tasarruf eden Hasan Trabzonî (مردم یونس اغا) gibi kimseler görülmektedir. Arakli köyünün bir hissesine de Çaruk Çavuş lâkabı ile tanınan Mustafa'nın oğulları Kaya ve Şehsuvar قيا وشهسوار ولدان مصطفی المشهر چاروق چاوش برادر میرزا چاوش ve Şehsuvar Mahora köyü —ki bu sıralarda burada üç yeni müslüman mevcuttu— حزه خربنده لالا tımarına dahildi, ancak bu köyde Şarabdar Trabzonlu Hamza'nın da —ki Armut-ağası diye şöhret almıştı— gelirleri vardı.

Sürmene'nin Halanik köyünde de Uzun Hasan zevcesi Despina Hatun'un evvelce mülkü bulunuyordu. Kezâ bir çok manastırların vakıfları da bu bölgede bol miktarda mevcuttu ki, bunlar da diğerleri gibi sonradan timara çevrilmişlerdi. Kezâ Hamandos köyündeki bir rumun (Mavri Kosta) Şah İsmail kuvvetlerinin akınları esnasında mak-tul düşmesi ile mülkü Pâdişah emriyle timar yapılmıştı. Ancak, Sürmene mintakasında evvelce Mora sürgünlerinden iken Trabzon sipâhileri meyanına idhal edilmiş bulunan bazı kimselerin de timarları görülmektedir :

«ویس ولد مکی عن سورکونان موره عن سپاهیان طربزون، حسین ولد مصطفی چلبی مازراک وشهسوار ولد ابراهیم مازراک، محمد ولد اسکندر چینی عن سپاهیان طربزون، بخشایش ولد تنکری ویرمش قرمانی : یوسف بوسنه عن غلمان یکچیریان که عزب شده بود، حضر دلاک عن جماعت اتمجهجیان، طوره می غلام میر عن سپاهیان طربزون دزدار قلعه اوسط، علی ولد حزه که پیش از این سرساکسونجیان بود.»

Görüldüğü üzere bunlardan bir kısmı da menşelerine veya vazifelerine göre adlandırılarak yazılmışlardı. Bir mahlûl kaydı da şöyledir :

«تیمار مذکور تیمار رئیس کیل طریقیله طربزون عزبلزینہ تعیین اولنمش ایدی. أسکی دفترده رئیس ایکی اولوب زیاده رئیس اولغه امر اولنمذوغی سبیدن الینوب محموله قید اولندی تحریراً فی اوایل رجب المرجب سنه احدی وعشرین وتسعمائه.»

TRABZON KAZASI UMUMİ YEKÛNU :

Trabzon kazası, Yavuz Sultan Selim devrinde, bu şekilde dört nâhiyesi (Akçeâbâd, Yomra, Maçka, Sürmene) ile birlikte şöylece görünmektedir :

199 köy ve 7 mezreada, baştine ile birlikte 13730 hane (1094 müslüman, 12632 hıristiyan), bunların 1543 hanesi (200 müslüman, 1343 hıristiyan) mirlivâ hasları, 6381 hanesi (530 müslüman, 5851 hıristiyan) zuamâ ve timar erbabı timarları, 2453 hanesi (206 müslü-

man, 2246 hıristiyan) Trabzon kalesi müstahfızları timarları, 1092 hanesi (42 müslüman, 1050 hıristiyan) Trabzon kalesi azebleri timarları ve 2263 hanesi de (120 müslüman, 2143 hıristiyan) Sultan Selim vâlidisi evkafı olarak kaydedilmiş ve kale erleri ile birlikte 15499 nefer yazılmıştır. Trabzon kazasının bütün geliri ise yirmi bir buçuk yükten fazla, yâni, 2.158.861 akçedir. Bu gelirin 759.378 akçesi Trabzon şehri Pâdişah hasları mukataasından, 188.245 akçesi mirlivâ haslarından, 582.200 akçesi zuamâ ve erbâb-ı timar timarlarından, 196.400 akçesi Trabzon kalesi müstahfızları timarlarından, 89.700 akçesi Trabzon kalesi azebleri timarlarından ve 342.938 akçesi de Yavuz Sultan Selim vâlidisi, Hüseyin Ağa, Mahmud Ağa evkafından elde edilmekte idi.

2 — RİZE KAZASI :

Rize şehri ve Rize kalesi bu kazanın merkezini teşkil etmekte idi. Kasaba, Kanunî Sultan Süleyman devri başlarında, 215 hıristiyan hanesi, iki yeni müslüman hanesi ve 41 baştine resmine tâbi haneden mürekkepti. 3 değirmeni ve Ayo - Randos (آيوراندوس) manastırına ait vakıflar da burada idi. Bu kaza dahilinde mirlivâ hasları 8 köy ve 35 mahalle 2225 hane (162 müslüman, 2063 hıristiyan) ve 2550 nefer ile 192.681 akçe gelir temin ediyordu. Zâim ve diğer dirlik timarları ise, bu kaza hudutları içinde, 21 köyde 3927 hane (310 müslüman, 3617 hıristiyan) ve 4563 nefer ile 306.500 akçeyi buluyordu. Rize seraskeri Veysi vl. Mustafa idi ve timarı Rize'ye bağlı Çıkara köyünde (چيقاره, bu köy belki bugünkü teşkilâtta mevcut Çukurlu köyüdür) 9 hane, 8 hıristiyan, 2 yeni müslüman idi. Burası evvelce, tahrir kaydına göre, "Gürce Kâfirin imiş" ve Pâdişahın emriyle timar olmuştu. Rize seraskeri daha sonraları, Trabzon miralayını Ali Çelebi oğlu Haydar idi. Rize şehri gelirlerinden bir hissenin de seraskerin akrabasından Veysi Çelebi vl. Mehmed Haykal حيقال'a ait olduğu görülmektedir. Rize halkından ikisinin köprücüsü tayin edildikleri hakkında şöyle bir kayıt vardır :

"مذکور تودرس املدين اوغللى وقره ياقى املدين جامع يولنده اولان ايرماغك كوپرى سن ياپوب دایم احيا اتمكه التزام ايتدوكلرى سببدن عوارضدن امين اولمق امر اولنوب دفتره ثبت اولندی."

Kasım Bey'in bu bölgeden de bazı kimseleri Rumeli'ye sürgüne gönderdiğini görüyoruz. Diğer taraftan, Rize'de Orta-hisar bahçesinin berveçh-i mülkiyet Rize kalesi dizdarına verildiği de şu kayıttan anlaşılmalıdır :

”بنفچه“ اورتا حصار در نفس ریزه بر موجب حجت امین طربزون در تصرف محمد اغا بن الیاس دزدار قلعه ریزه بروجه ملکیت متصرف اولوب عشر و رسوم طلب اولنیه“.

Rize köylerinde, Hemşin seraskeri Ali Koruk علی قروق'un, Mir-livâ Mehmed Bey'in adamı Mahmud Nalband Bosna'nın, ve Mora sürgünlerinden olup yukarıda bu adı taşıyanlardan bazılarını zikrettiğimiz Mazrâk (مازرک) ailesinden Ali vl. Mehmed Çelebi Mazrâk, Zaganos ve Umur veledân-ı Süleyman Mazrâk, Rüstem Çelebi vl. Mehmed Çelebi Mazrâk, Ali vl. Mehmed Çelebi Mazrâk adlı sipahilerin timarları bulunmakta idi. Bu sonuncu Mazrâk tahvilinden olan Rize'ye bağlı Mirokalo (میروقالو) köyünde (36 hane, 3 yeni müslüman hanesi) bazı kimselerin Mirokalo köprüsüne köprücü tâyin oldukları ve bunlara avâriz teklif edilmemesinin bildirildiği kayıttır. Şehzâde Sultan Ahmed'in gulâmı Kasım Tabbâh'ın Rize'ye bağlı Ksanos köyünde (Mirokalo ve Ksanos کسانوس köy adlarına bugünkü teşkilâtta rastlanmamaktadır, değişmiş olacaktır) 67 hıristiyan hanesi yanında 8 yeni müslüman hanesinin, yine Rize'ye bağlı Menohort منوهورت köyünde —ki serasker ve Trabzon kalesi topçularından Süleyman vl. Atmaca'nın tahvilinden bulunmakta idi— 40 hıristiyan hanesine mukabil 30 yeni müslüman hanesi bulunması bu bölgede islâmiyetin bu tarihte daha fazla yayılmış olduğunu göstermektedir.

Rize kalesi müstahfızları sayısı 31 idi ve kethüdarları da Hasan Siyah vl. Aydın idi, timarı Mozara موزاره Köyünde bulunuyordu. Bir de Rize'de eski kale vardı, bunun da bir kethüdası mevcuttu:” «تیار قره کوز ویدینی کدخدای قلعه کهنه ریزه» , Rize'ye bağlı Tunik تونیک köyünde bir müdahale münasebetiyle malî statüleri şöylece tesbit edilmişti: “Mezkûr karyenin reâyası tekür zamanından berü işbu karyede mütemekkin olup öşürleri sâhib-i timara kaydolup kefere tayifesinden ahar kimesneler tekür zamanında bu karyede mülkümüz var deyû karye-i mezkûre reâyasından öşür alınur imiş bu kazıyye hilâf-ı defter ve kanun olmağın refolunub sahib-i timara öşrün virdikten sonra ahar kimesneye öşür vermiyeler deyû emrolundu”.

Rize kalesi müstahfızları cemaatinin Rize kazası dahilindeki timarları mecmuu geliri, Kanunî Sultan Süleyman devri başlarında, 47.784 akçe görünmektedir.

3 — HEMŞİN KAZASI:

Trabzon livâsının ayrı bir kazası gibi yazılan Hemşin, üç nahiyeden (Hemşin همشین , Kara-Hemşin قره همشین , Eksanos اکسانوس)

müteşekkil görünmektedir ve mirlivâ haslarından. Hemşin zaîmi Mahmud Çelebi ve Hemşin seraskeri de, bu sıralarda, Ali Koruk علی قروق adlı kimselerdi. Hemşin bölgesinin mahsulâtı, devlet merkezinden gelen bir emirle, maktuan ve mirlivâ hası olarak şöyle tesbit olunmuştu: “rûgan-i şira 260 kıyye, fiatı 25 akçeden 6500 akçe, süzölmüş bal (مصفا بال) 400 kıyye, fiyatı 12 akçeden 4800 akçe, balmumu (شمع عمل) 12 kıyye, fiyatı 50 akçeden 1600 akçe, niyâbet resmi her haneden 6 olmak üzere 2100 akçe, resm-i cerâyim arûsiyye ile birlikte 2000 akçe, yekûn 17.000 akçe”. Kazâ dahilindeki mirlivâ hasları 34 köyde 671 hane (214 müslüman, 457 hıristiyan) ve 682 neferdî. Hemşin’de iki kale vardı: «قلعه’ همشین بالا، قلعه’ همشین زیر». Yukarı kalede 40 neferin (dizdar günde 10, kethüdâ günde 7 akçe alıyordu) günde 182 ve senede 64.780 akçe tahsisatları, Aşağı-kalede ise 30 neferin (ayrı bir dizdar günde 12, kethüda 7 akçe alıyordu) günde 147 ve senede 52.036 akçe tahsisatları kayıtlıdır. Her iki kalenin de ayrı ayrı zahîre ve mühimmatları bildirilmektedir (یراقههء قلعه’ همشین بالا، یراقههء قلعه’ همشین زیر)، ki, yukarı-kalede 499 kile buğday zahîre, Aşağı-kalede ise 382 somar buğday (حنطه)، 440 somar darı (ارزن) depo edilmiş bulunuyordu.

4 — OF KAZASI:

Of nahiyesi Kali-bravul (قالی براول) ile birlikte bir zeâmet mıntakası idi ve bu tarihte Atmaca serasker tahvilinden olarak Trabzon sipâhilerinden Hüseyin Siyah vl. Hasan gulâm-ı mîr’in berveç-i serbest tasarrufunda bulunuyordu. Yavuz Sultan Selim devrinde bu bölgenin seraskeri dergâh-ı âlî na’âlân cemaatinden Süleyman idi ve buradaki timarını Rüstem Çelebi vl. İskender Bey Mazrâk tahvilinden almıştı. Burada Tirebolu Kalesi imamı Hüseyin Fakih oğlu Mustafa’nın, Trabzon şehrinde İskender Câsus جاسوس adında birinin Hazine-i âmire kâtiplerinden Trabzonlu Ali Çelebi’nin oğulları Haydar ve Hâlid’in timarları da bulunuyordu. Of kazası dahilinde sonradan yapılan ve vilâyet olarak tavsif olunan Kabahor (قباحور) zeâmeti görülüyor ki, bu yerin bugünkü teşkilâtta Kadahor olarak adı geçen köy olduğunu zannediyoruz. Burasının, «ولایت قباخور که خارج از دفتر یافته شد», zeâmeti bu devirde Yahyâ Çelebi bin Sofu Davud adında birisinin tasarrufunda berveç-i serbest bulunuyordu ve Hundca (خوندجه) köyü —ki bugünkü Of köylerinden Hundezlar olması muhtemeldir— 63 hıristiyan hanesi ile bu zeâmete aitti. Ayrıca Mehmed vl. Ali Karamanî adında Kabahor seraskeri vardı ve bu da zaîm gibi Trabzon

sipahilerinden idi. Buraya tâbi Ciro, Eksanid, Mahot، اكسانيد، جيرو، (جيرو، اكسانيد، ماهوت) (جيرو، اكسانيد، ماهوت) gibi köyler bunun timarına dahildi.

5 — ATİNA KAZASI :

Atine zeâmeti, Trabzon miralayı İskender Bey'in oğlu Emir Bey tasarrufunda idi. Bu kaza dahilinde Pâdişah ve mirlivâ hasları bulunuyordu. Atine'ye bağlı Kılağu-bulan (كلاغو بولن) köyü (67 hıristiyan, 23 müslüman hane) Pâdişah haslarından idi. H. 929 da (1532) sancakbeyi hassına da bir köyde 156 hane (18 müslüman, 138 hıristiyan) ve 11.250 akçe dirlik tahsis edilmişti. Atine nahiyesinde timar alanlar arasında, Trabzon kadısı Mevlânâ Siyah oğ. Yusuf Çelebi, Yukarı-Hemşin kealsi erlerinden iken Kise kalesi (Arhavi kazası dahilindedir) kethüdası olan Bevvab Yusuf, "حمزه آرنواد غلام مير كه پيش كدخداه قلعه ارخوى بود،" "حمزه معتمق پروانه بك كه پيش از اين مير الای طربزون بود" Atine câmii hatibi Mevlânâ Hüsâm, Kale-i Bedirme erlerinden iken Tirebolu (دريبولی) kalesi kethüdası olan Mehmed vl. Süleyman, Nukrezen (نقره زن) deresinden Çoruh nehrine kadarki sahanın (Lazmağal لازمغال) seraskeri Hamza vl. Mehmed Haykal (حمزه ولد محمد حيقال سرعسكر لازمغال عن دره "نقره زن الی چورق بروجه سربست) görülmektedir. Atine'ye bağlı Zavandos köyü (زواندوس؟) halkından (30 hıristiyan hane, 7 müslümân-ı nev) Yorgi Babig (يوركي بابيك) adında birisi "Tekür zamanında benüm raiyyetümsüz deyû sıra ve gallât-tan rüsum" almaya kalkışmış ve bu keyfiyet şikâyet konusu ve kanun hilâfi olduğu için menedilerek halkın öşrünü ve rüsumunu sadece timar sahibine vermesi emrolunmuştu. Yine Atine'ye bağlı Vanâk köyü (واناك) bugünkü teşkilâtta Venek) timar hissesi (49 hane, 2 yeni müslüman) İbrahim Çepni tahvilinden Emîr vl. Yakup (غلام مير عن) (مردان قلعه كوكاس) timarına aitti ve bu köy halkının "Vanâk derbendine" ötedenberi derbendci olmaları sebebiyle bütün avâriz vergilerinden ve "neftilik hizmetinden خدمتدن " نفى ليك (savaşlarda bir nevi Grejuva ateşi kullanmak vazifesiyle muvazzaf asker) emin olduklarına ve bundan sonra da bu statülerinin değişmeyeceğine dair yeni bir emir gönderilmişti. Atine kazasının umumi yekûnu 30 köyde 4068 nefer ve baştine ile birlikte 3683 hane (584 müslüman, 3096 gebrân hanesi) ve bunun da 156 hanesi sancakbeyi hassına ve 3527 hanesi ise zuamâ ve timar erbabı dirliklerine ait bulunarak 293.550 akçe (11250 mirlivâ hası, 282.300 akçe diğerleri) hâsıl bulunuyordu.

6 — ARHAVİ KAZASI :

Arhavi kazası teşkilâtı ve idarî-mâlî taksimatı XVI. asır başlarında oldukça mürekkep görünmektedir. Bu kaza; nahiye, zeâmet, vilâyet, kale olarak bir çok bölümlere ayrılmış ve bazan bunlar birbirine tedahül etmiş gibidir. Bunları şöyle sıralamak mümkündür :

a) Laz nâhiyesi (ناحیه لاز) :

Bu nahiyede iki zeâmet görünmektedir. Biri “zeâmet-i Lazmağal” “قریه ارخوه” ki, bizzat Arhavi karyesi buraya bağlı idi : “تابع لازمغال عن تحویل علی ولد محمد چلبی مازراک

Burada Lazmağal’a tâbi demek, Lazmağal zeâmetine dahildir mânasına gelmiş olacaktır. Kezâ Sidre سدره ve diğer adı ile Kutunîd köyü (bugünkü teşkilâtta Arhavi’ye bağlı aşağı ve yukarı olmak üzere iki tane Kutunîd köyü görülmektedir ki, bununla aynı olmalıdır) Abdullah Çelebi vl. Mustafa Bosna tahvilinden Lazmağal zeâmetinden bulunuyordu. Yine, Kise کیسه karyesi hissesi Laz nâhiyesine tâbi, fakat, Lazmağal zeâmetinden idi :

”حصه عن قریه کیسه تابع لاز عن زعامت لاز مغال عن تحویل سنان بواب کد خداه قلمه کیسه“

Görülüyor ki, bu köy aynı zamanda kaledir ve diğer taraftan büyük kısmı ile İskender vl. Mustafa tahvilinden Kise kalesi dizdarı Ali Sofya gulâm-ı mîr’in berveçh-i serbest timarı idi ve yine “karye-i Kise tâbi-i Laz an zeâmet-i Lazmağal” olarak kaydedilmiş bulunuyordu. Kezâ Çaçorivat (چاچوریوات) köyü (belki bugünkü Atine’ye bağlı Cacivat köyü) Ali Koruk (علی قورق) tahvilinden Kise kalesi kethüdası Hızır Üskübî’nin timarı idi : “قریه چاچوریوات تابع لاز عن زعامت لاز فعال” Diğer zeâmet ise Viçe (وتجه) zeâmetidir ki, bu da Laz nahiyesine tâbi idi ve XVI. asır başlarında Husrev Çelebi vl. Bâli Kâtip tasarrufunda bulunuyordu. Viçe seraskeri İskender Paçova (پاچوه) idi ve timarını serbest olarak tasarruf ediyordu. Çaçuryan köyü de (چاچوریان) bugün Viçe’ye bağlı olan Çurçave köyü olması muhtemeldir şu şekillerde : “قریه چاچوریان تابع لاز عن زعامت وتجه عن زواید محمد پاشا طربزونی دزدار قلمه ارخوه” de kayıtlıdır :

b) İskele nâhiyesi :

(زعامت اسکله ، ولایت اسکله درقضاء ارخوه، ناحیه ولایت اسکله)

Burası aynı zamanda zeâmet merkezi ve İskele vilâyeti olarak kaydedilmektedir. İskele zeâmeti sonradan yazılmış ve İskender vl.

Kıl Karaca (قیل قراجه) gulâm-ı mir tasarrufunda bulunmuştur. Bu ve müteakip kayıtlardan anlaşıldığına göre, İskender, önceden de Sidere köyüne sahipti ve buradaki yeni müsellemler cemaati Şâdi Bey tarafından raiyyet haline getirilmişlerdi. Dikkate şayandır ki, bu köy bir yerde “tâbi-i Lazmağal”, başka bir kayıтта “tâbi-i Arhava” olarak geçmektedir ve bundan bugün artık adı sanı silinmiş bu bölge isminin Arhavi ile müteradif olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. İskele, vilâyet olarak (ولایت اسکله) ise, bu tarihte ayrı bir seraskere malikti ve bunun bir timarı vardı :

“تیار مصطفی لاغر خویش میرالای سر عسکر ولایت اسکله بروجہ سربست”
 Biraz daha sonra “nahiye-i vilâyet-i İskele, ولایت اسکله ناحیه” sancak-beyi haslarından olmuş, “niyâbet-i zeâmet-i İskele زعامت اسکله” niyâbeti 1500 akçe, bu zeâmetin cürüm resmi 1000 akçe, arûsiyye âdeti de 500 akçe ile hepsi 3000 akçe olarak hasıl kaydolunmuştu. İskele vilâyeti merkezinin bugünkü Hopa olmadığı, yâni o zamanki teşkilâtta Hopa adıyla ne bir kaza veya nahiye, ne de zeâmet ve vilâyet olarak geçmediğine göre, böyle bir ihtimal kabul edilmesine şu kayıt da engeldir ve bundan Hopa'nın o zaman diğer adı Fiy köyü olduğu anlaşılmaktadır :
 “قریه” فی نام دیگر خوبا تابع لاز عن زعامت لاز مغال عن تحویل سنان بواب کد خداه قلعه کیسه“.

Bu köyde 500 adet hassa bağı olduğu, bundan 50 sabur şıra be deli 1000 akçe alındığı, fakat, “asılda tekürün hassa mülkü imiş Hüdâvendigâr hazretleri (Selim I. şehzâdeliğinde) Trabzon'a geldikten sonra hassa-i hümayun için zaptolunup mezkûr şıranın bahası sahib-i timara (ki bu tarihte Giresun kalesi erlerinden Hasan vl. İsmail'in timarı idi) hizâne-i âmireden teslim olunugeldiği” mevcut tahrir kaydından öğrenilmektedir. “İskele vilâyeti” timarları arasında ekserisi martoloslardan : الكسندره پاچوه عن مارتلوز İskele'ye bağlı Kostaniçe köyüne (قوستانیچه, bugünkü Atine kazasına tâbi Kostanivat köyü olsa gerek tir) timar tarikiyle, diğer biri ولد شالوه مانیك عن مارتلوسان yine İskele vilâyetine bağlı Çat köyüne (şimdiki teşkilâtta Atine'nin Cibât köyü ile aynı olması mümkündür) aynı şekilde, bir başkası سلطان نامه (جنجالارین) köyüne mutasarrıf idiler. Yekûn olarak İskele vilâyetindeki, daha doğrusu, İskele nahiyesine bağlı 8 köyde —ki bunlar arasında bir de Mamanat مامانات adlı köy mevcuttu— 263 hâne 18.100 akçe timar hasılatı getirmekte idi. Bu münasebetle şöyle bir kayıt müsellemlerin bozulup alelâde raiyyet haline getirildiklerini anlatmaktadır :

”طربزون ولایتی تجدد دفتر اولوب مسلملر بوزولوب رعیت امر اولندقدن اوج ولایت کورجی و آبازه کافرندن حفظ اتمک مصلحتی ایچون امر پادشاهی موجبجه یکریمی اوج نفر کافر خراجدن واسپنجه دن غفو اولماق ایله خارج از دفتر اولان برلردن تیمار تعیین اولنوب دفتر جدید سلطانیه قید اولندی“

Görülüyor ki, yukarıda adı geçen hıristiyan asıllı Martoloslar bu yüzden tesbit edilerek kendilerine evvelce deftere yazılmamış yerlerden timarlar tefrik olunmuştur ve vilâyet-i İskele de bu kategoride bulunmuştur.

c) Yagobit Vilâyeti (زعامت یاغوبیت ، ولایت یاغوبیت)

Bugünkü Arhavi nahiyesine bağlı Yakovit köyünün merkez olduğunu ve umumiyetle bugünkü Kemalpaşa nahiyesini, yâni o zamanki Makriyalo (ماقریالو) ve civarını ihtiva eylediğini zannettiğimiz bu zeâmet ve vilâyet Arhavi kazasına bağlı idi ve bu da sonradan yazılmıştı : ” زعامت یاغوبیت که خارج از دفتر یافته شد “ Bu zeâmet, Yavuz Sultan Selim devrinde, saraçlar cemaatinden Sinan Manastırı elinde bulunuyordu ve burada da yukardakilere benzer şekilde Martoloslara timarlar verilmişti : ” نفس ماقریالو تابع لاز عن تحویل کبر ان مارتلوسان لاز “ ” فریدون ولد پارس عن مارتلوسان ، الکسی مانیل عن مارتلوسان ، الکستدره مردم شادی بلک عن مارتلوسان “ Yagobit merkezi (68 hane ile) buraya bağlı köyler (bunlar arasında Loma لوما köyü bugün de Arhavi’de mevcuttur, Çıkait ایت چیقا köyü belki bugünkü Çukanit köyüdür, diğer altı köy hakkında bir faraziyye yürütmek kaabil olamıyor) 267 hane ve 20.300 akçe hasıl kaydedilmiştir.

d) Gönye nâhiyesi (ناحیه قونیه تابع چوروق) :

Bugünkü hudutlarımız haricinde olan ve vaktiyle bir sancak addedilmiş bulunan Gönye, Arhavi kazasına bağlı ayrı bir nâhiye itibar olunmuş, bu da sonradan yazılmış olduğu için Martoloslara verilmiş, beş köyü (bunlar arasında Maho ماحو , Hoçavur خوچاوور Kovardan قواردان isimlerine rastlanmaktadır) ve 56 hanesi ile 3700 akçe hasıl temin etmekte bulunmuştur.

e) Kise kalesi (قلمه کيسه در قضاء ارخوه) :

Yukarıda köy ve kale olarak, kale dizdar ve kethüdasından da timarları vesilesiyle, bahsettiğimiz bu kale Arhavi kazası hudutları

içinde ve ona bağlı idi. Kalenin bir imamı (günde 5 akçe ile) 11 nefer eri (günde 47 akçe alıyorlardı, senede imamla birlikte masrafları 18.408 akçe idi) ve kale anbarında da ihtiyat olarak 97 kile buğday 3 kile tuz v. s. bulunuyordu.

f) Arhavi kalesi :

Bu kale daha büyüktü, dizdarı, kethüdası, imamı vardı. Bunların müstahfızlarının timarları mevcuttu. Kethüdası Abdülkerim vl. Ali'dir. Timarlıları arasında görülenler, ezcümle, şunlardır :

”سليمان پاچوه كه مسلمان نوشد عن سپاهيان لاز ، يوسف لاز مردم سليمان چلبی عن جماعت چاوشان ، اسكندر ولد لقروس عن سپاهيان طرېزون“ Kaledeki bütün vazifelilerin sayısı 30 nefer olup günde 144 ve senede 50.967 akçe tahsisatları vardı. Kalede yedek zahire olarak 222 somar hinta, 192 somar erzen, 70 somar tuz v. s. mevcuttu.

Bütün bunlarla Arhavi kazasının, Kanunî Sultan Süleyman devri başlarında, umumi yekûnu 2 kale, 2 mescit, 2 imam, 2 kapıcı, dizdar, kethüdâ, anbarcıları ile 49 köyde 3070 nefer ve 2969 hane ve baştine (310 müslüman, 2659 hıristiyan), bunun da 229 hanesi mirlivâ hassı (35 müslüman, 194 hıristiyan), 2740 hanesi zaîm ve timarlı sipahilere mahsus (275 hane müslüman, 2465 hane hıristiyan) olmak üzere 216.680 akçe umum hasılattır ve bundan 206.430 akçesi dirlik sahiplerinin timarıdır.

7 — KÜRTÜN KAZASI (قضاء كورتون) :

Kürtün, bugünkü Torul (Ardasa) kazasının bir nahiyesidir ve merkezi halen Cayre köyüdür. XV. ve XVI. asırlarda bu kadılık mıntakası Görele, Tirebolu, Giresun mıntakalarını içine alan ve Ordu'ya kadar uzanan geniş bir bölgeyi ihtiva ediyordu ve, iskân, tarih ve şekilleri ayrı bir inceleme konusu olan, muhtelif Türk kabile ve boylarının yerleştiği, adlarını bugünkü yer adlarına da verdikleri bir sâha idi. Bu keyfiyet, kazanın idarî olarak bölündüğü nahiyelerden de az çok anlaşılmalıdır. Burada, tahrir defterlerine göre XVI. asrın birinci yarısında —ki XV. asır ikinci yarısında da bu durumun aşağı-yukarı mevcut olduğunu kabul edebiliriz— yedi nahiye ve üç kaleyi şu suretle tesbit edebiliyoruz :

a) Çepni nâhiyesi (ناحية چپنی در لویای طربزون، ولایت چپنی در قضاء کورتون)

Türk boylarından Çepni kabilelerinin geniş miyasta yerleştikleri, yaylak ve kışlaklarını tesis ettikleri bu sâha, bugünkü Kürtün nahiyesinden Tirebolu'ya ve Giresun'a doğru uzanmakta, bu şehir civarlarını da içine almakta idi. Çünkü, tahrir defterlerinde Çepni nahiyesi (Çepni vilâyeti) içinde gösterilen bir kısım köylere şimdi Tirebolu ve Giresun'a yakın köyler arasında rastlıyoruz.

Sık sık vilâyet-i Çepni olarak kaydedilen Çepni nahiyesinde sancakbeyi hasları bulunduğu gibi zuamâ ve sipâhi timarları da epeyce bir yekûn tutmaktadır. Giresun yakınındaki Uzgur (اوزغور) köyü Çepni nahiyesi sipahilerinden Dede bin Emre Bey tahvilinden iken Giresun kalesi dizdarı Hamza Martolos adlı birisinin serbest timarı olmuştu : "تیمار حمزه مارتلوس غلام، بر دزدار قلعه کیراسون بروجه سربست قریه" اوزغور تابع چپنی در نزد قلعه کیراسون عن تحویل دده بن امره بك عن سپاهیان چپنی" Bu tarihte bile köyün sakinleri tamamen müslüman ve etnik bakımdan Türh görünmektedirler. Bir kısmı bennâk resmine tâbi (35 hane) diğerleri de cebe (caba) resmine tâbi (20 hane, ayrıca 12 mücerred, 1 zemin) reâyânın (mes. Nasrullah vl. Hacı bennâk, Aykut vl. Hasan, Cebe) bazıları şu veya bu sebepten avârizdan muaf olmuşlardır : "Halil vl. Şeyh Doğan طغان bennâk Yakub Halife zâviyesinde hizmetkârdır avâriz teklif olunmıya, Süleyman vl. Himmet Cebe muarrif معرف der Câmî-i Giresun کراسون avâriz teklif olunmıya, İskender vl. Murad bennâk Yakub Halife zâviyesinde meremmetcidir avâriz teklif olunmıya, Hamid Fakih vl. Musa Fakih mücerred, mezkûr Hamid Fakih Hüdâvendigâr hazretlerinin Giresun'da olan Câmîinde ser-mahfil olmağın avârizdan ve sâyir teklifattan af oluna deyû emrolundu".

Diğer taraftan, muaf iken raiyyet olmaları emredilen bu köy sâkinlerinden bazıları da Himmet vl. Yar Ali Bey tahvilinden serbest olarak dizdar timarına bağlı idiler :

"جماعات معافان قریه" اوزغورکه رعیت فرموده شد تابع چپنی در نزد قلعه کراسون تیمار دزدار قلعه مذکورہ عن تحویل همت ولد یار علی بك بروجه سربست خانه بناك 8 ، خانه جبه 8 ، مجرد 3

Bu köy yakınında bulunduğu anlaşılan Kızıl-üzüm Kirişi mezreası Resul bin Murad ve oğlu Hamza tasarrufunda 150 akçe hasıl getiren bir yerdî. Yine Uzgur köyünde ceviz ağaçları ve zemin öşürleri, tarla,

ayrıca iki hassa tarlası Dede bin Emre Bey, İbrahim bin Dede Bey tasarrufunda idiler:

”عن عشر اشجار جوز مع زمین المشهر بملك كوپاك در تصرف دده بن امره بك ، عن عشر اشجار جوز مع زمین که موقوف مانده بود ، طارلا در تصرف ابراهيم بن دده بك که بروجه طاپو ستاده بود عشرین ویره ، طارلاى خاصه 2 قطعه ، الحنضه 10 صومار فی 8 ، 80 ، الشعیر 10 صومار ، فی 7 ، 70 “

Bu köyün timar sahibine temin ettiği gelir, bennâk (18 akçe × 35=630 akçe) Cebe (13 akçe × 20=260 akçe) resimlerinden, diğer mahsulât (kendim, şâir, şıra, bal...) öşürlerinden olmak üzere 4000 akçe idi ve bu hâsıl, Kanunî Sultan Süleyman devri başlarında, aynen mirlivâ hassı olarak tahrir edilmişti.

Çepni nahiyesinde (Çepni vilâyeti) zuamâ ve timar erbabı dirlikleri ile Giresun kalesindeki vazifelilere de muhtelif köylerde tahsisat tevcih edilmişti. Bazı köylerin bir kısım halkı “Giresun hisarına demürçi”, “Yakup Halife câmiine meremmetçi”, “Yakup Halife köprüsüne köprücü” veya derbendci tâyin olduklarından dolayı avârizdan muaf gösterilmişlerdi. XVI. asır birinci yarısında bu nahiyede 52 köy, 10 mezrea (167 zemîn, 52 bab değirmen, 33 kıt’a şâhin ve atmaca yuvası ile birlikte) 1892 nefer ve 1674 hâne (333 müslüman hanesinin 249’u bennâk ve 84 hanesi ceba, 112 muaf, 28 mülâzimân, 7 mütekaît sipâhi; 1194 gebrân hanesinin 849’u bennâk ve 345 hanesi ceba olmak üzere) 129.533 akçe, bu türlü timarların umumi yekûnu görünmektedir. Ayrıca 20 nefere mahsus timar Kürtün sipahi ve sipâhî-zâdelerinin olup ötedenberi tasarruf edegeldiklerinden ettikleri yerlerine, bağ ve bahçelerine mutasarrıf idiler ve kendilerinden öşür ve resim talep olunmaması kaydedilmiş bulunuyordu. Kezâ Çepni yaylaları da (ییلاقها در ناحیه چپنی) 21 köy ve mezrea, 24 hane ve 25 nefer ile 17.260 akçe gelir temin etmekte idiler. Çepni nahiyesinde bilhassa Kaya-dibi, Seyyid, Eğri-anbar köyleri Çepni sipâhilerinin veya Giresun kalesi müstahfızlarının timarlarına dahildiler ki, bu her üç köy de bugün Giresun merkez köyleri arasında isimlerini muhafaza etmektedirler.

b) Giresun kalesi :

Yukarıda söylediğimiz gibi, XVI. asır birinci yarısında Giresun bir kale ve kale dışı da bir köy statüsüne tâbidi ve Çepni nahiyesi hudutları içinde itibar olunuyordu. Yavuz Sultan Selim devrinde, bu

kale cemaati bir zeâmet addolunmuş ispençe, öşür ve diğer rüsumları Trabzon sancakbeyi fazlalığından sayılmıştı : (جماعت قلعہ کراسون : زعامت جماعت قلعہ کراسون) کہ اسپنچہ مع عشر و سایر رسوم فرمودہ شد عن تحویل زواید میر لواء طربزون بروجہ سربست) Bu tarihte Giresun kalesinde sâkin olan müslüman cemâati 31 hanedir. Bunlardan bir kısmı “Derviş Ahmed Bektaşî” zâviyedar, “Hacı Abdullah vl. Bayramlî, Bâyezid vl. O” mütekait sipâhi gibi kimse-lerdir, avârizdan muaftırlar.

Kaledeki hıristiyan reâyaya gelince, bunlar üç türdür : Birincisi, eskiden beri Giresun'un yerlisi olanlardır ki, (جماعت کبران قدیمی در نفس قلعہ) جماعت کبران قدیمی در نفس قلعہ, öşür ve diğer resimlerini vereceklerdir. Bunlar 103 hane, 36 mücerred ve 4 bîve olarak yazılmışlardır. İkincisi, dışarıdan gelen hıristiyan cemâatidir ki, kale müstahfizlarına raiyyet yapılmışlardır, sayıları 63 hane, 14 mücerredir : (جماعت کبران در نفس قلعہ کراسون) جماعت کبران در نفس قلعہ کراسون کہ از خارج آمدہ متمکنذ رعیت فرمودہ شد برای مردان قلعہ کراسون)

Bunlar için şu kayıt mevcuttur :

“Zikrolan kâfirler hariçten gelüb nefsi Giresun'da mütemekkin oldukları sebepten Giresun hisarı erlerine raiyyet emrolundu, hariçten sipahi ve gayri bunlara dahledip ispençe vesayir rüsum talep olunmıya asıl vatanlarında mülkleri var ise tasarruf eden kimesneden mücerred öşrün talep ideler deyü emrolunmağın defter-i cedid-i Sultâniye kaydolundu”. Üçüncüsü de, yine hariçten gelip, eskiden beri Giresun'da yerleşmiş hıristiyanlara hizmet etmektedirler, bunlar da Giresun kalesindeki erlere raiyyet olmuşlardır, sayıları 55 hane olup ayrıca içlerinden 5 hane müslüman (مسلمان نو) olmuştur ki, bu hal bunların ağır sosyal durumlarını değiştirmek için islâm olmayı daha uygun bulduklarını göstermektedir. Bunlar hakkında da şu tahrir kaydını görüyoruz : “Mezkûr kâfirler hariçten gelüp Giresun kalesinin kadimî kâfirlerine hizmet edip mütemekkin olmuşlar şimdiki halde Giresun kalesi müstahfizlarına raiyyet emrolundu, hariçten sipâhi ve gayri bunlara dahil edip ispençe ve sâyir rüsum talep olunmıya asıl vatanlarında mülkleri var ise sahib-i tımar olan mücerred öşrün talep eyleye deyü emrolunmağın defter-i cedid-i Sultâniye kaydolundu”.

Giresun kalesindeki bütün hıristiyan reâyâ için ayrıca şöyle bir hüküm mevcuttur ki, onların statülerini ve mükellefiyetlerini iyice aydınlatmaktadır : “تتمہ جماعت قلعہ کراسون”

“Bundan evvel Giresun kalesi kâfirleri haraç ve ispençe virmeyüp ve avârizattan emîn olub Giresun'un aşağı hisarın hifzedüb ve sandal

ile ulak hizmetin iderleridi ve gemileriyle getirdikleri gallâtтан kendü me'külâtları için resim vermeyüb baki kalan gallatdan âdet-i kadim üzere gümrüklerin verürler imiş şimdiki halde Trabzon vilâyeti tec-dîd-i defter olup arzoluğu mahalde emr-i şerif şol veçhile sâdır oldu ki Driboli دريبولى ve Görele كوراله kalesi kâfirleri dahi hemçunân Giresun kalesi kâfirleri gibi sandal ile ulak hizmetin idüb ve hisarların hıfz idüb mücerred haraç virmeyüb ispençe, öşür ve rüsüm virürler imiş öyle olsa hizmetle tefâvüt olmamağın Giresun kalesi kâfirlerine dahi ispençe ve öşür ve rüsüm emrolunub Giresun kalesi müstahfızlarına raiyyet olmak emrolundu ve gemileri ile getürdükleri gallâtدان dahi ulak hizmetine kadir olanlar için me'külât alkonulub bâki gallâtlarının olgelen âdet ve kanun üzere gümrüklerin virmek emr olduğu sebepten veçh-i meşrûh üzere defter-i cedîd-i Sultâniye kaydolundu ve hariçten gelüb mütemekkin olan kâfirler dahi ulak hizmetin kadimî kâfirler ile beraber hizmet ideler deyû emrolundu ulak hizmeti bedel-i avâızdır nizâ olunmıya”.

Giresun kalesindeki vazifeliler arasında, bu devirde, kale kethüdâsı Musâ vl. Yahya, Liman-kapısı kapıcısı (بواب باب زير) Hüseyin vl. İsâ, Aşağı kale topçusu Hamdullah vl. Tâceddin, kale erleri İsâ vl. Musa, İlyas vl. Murad, Yahyâ vl. Ali, Mustafa vl. Mahmud, Hamza vl. Saruca, Safersâh vl. Yakup, Şekûr, vl. Mustafa, Süleyman vl. Yusuf, Şâban vl. Veysi, İsmail vl. Mehmed müşterek ve serbest olarak timara sahiptiler. Giresun kalesi kapısı ve anbarı kapıcısı Murad vl. Ömer'in ise Hasan Dede evlâdı fazlalığı tahvilinden Giresun'a bağı Seyyid köyünde (hâlen Giresun merkezine bağı) hepsi müslüman olan 35 hanesi bennâk ve 13 hanesi ceba olan mükelleflerden mürekkep timarı bulunuyordu ve dikkate şayandır ki, bu köyde, Mevlânâ Muhiddin adında emekli bir müderris oturuyordu ve onun “riâyeti vâcip” bir kimse olduğu hakkında bir kayıt ilâve edilmişti. Kezâ, Çepni sipâhilerinden Ramazan Ağa vl. Emre Bey tahvilinden olan Kaya-dibi köyü كيراسون قريه (bugün de Giresun'a bağı köydür), Giresun kalesi imâmı Mevlânâ Mentese ile bu kale erlerinden olan Hacı Baba vl. Şîrmerd ser-bölük, Mehmed vl. Şîrmerd, Hüseyin vl. Hacı Baba'nın müşterek ve serbest timarları idi. Bu köyün imâmı Hacı Abdullah Fakih ile bunun oğlu Ramazan Fakih hakkında da şöyle bir kayıt vardır :

”مذکور حاجی عبدالله صالح و متدين كسنة اولوب محصل خداوندكار حضرتلرينك كيراسونده اولان جامعنده جزخوان اولغين حكم و يرلمش دوته كلدوكي يرلرينه و يرردلرينه

متصرف اولوب کندو و اوغوللاری حکم شریف مقتضاسیجه رعایت اولنوب پادشاه عالم پناهک دوام دولتی دعاسته اشتغال کوستره لر.

Kaya-dibi köyünde, evvelce, müsellemler cemaati mevcut idi ki bunların da bu kale erlerine timar olması emredilmişti. Bu köy sâkinlerinden Süleyman vl. Hasan kardeşleriyle timar tasarruf eden birisi idi ve “duta geldiği yerlerine bağlarına ve bağçelerine ve ormanlarına mutasarrıf olup asâkir-i mansûreye hizmet” edeceği tahrir kaydında belirtilmişti. Bu münasebetle de “sipâhî atik ve cedîd, sahib-i timar olmağla yerleri öşrü red’olmaz hangi timarda yerleri bilinürse öşürlerin vireler nizâ “olunmaya” diyerek bu gibilerin durumları iyice açıklanmıştı. Diğer taraftan, yine Giresun kalesi müstahfızlarından ser-bölük İskender vl. Eyne Bey, diğer ser-bölük Musâ vl. İsâ Bâli, kara tarafı kapıcısı Demir vl. İsmail, Hüseyin vl. Hızır Yürüyen, Hasan Siyâh vl. Emirhan, Pîrî vl. Hasan, Emirhan vl. Mustafa, Ali vl. Şirmerd, Durak vl. Yusuf, Mehmed vl. Mustafa adlarındaki erlerin müşterek ve serbest timarı Hisar kurbünde tâyin edilmiş, bu cümleden olmak üzere, Uzgur köyünün kale hizmetleri karşılığında avâızdan muaf tutulacağı şöyle emrolunmuştu : “hisar müstahfızlarına hisar kurbünde timar idesiz deyû emrolunmağın zikrolan timar hisar kurbünde olduğu sebepten fermân-ı âli mucibince Giresun hisarı dizdârına tâyin olundu ve mezkûr kalenin sarnıcı ve anbarları ve nöbethaneleri harabe müteveccih olmağın mezkûr karye halkı tâmirine iltizam gösterdikleri sebepten meremmetçi tâyin olundu meremmete muhtaç oldukça ki meremmet ideler bunlara avâız teklif olunmıya deyû emrolundu”.

Bu devirde (1525) Giresun kalesinde 31 hane müslüman cemaati vardı. Eski ve yeniden gelen hıristiyanlar ise 221 hane yazılmıştı ve herhangi bir değişiklik görülmemektedir. Müstahfızları sayısı 23 idi. Kaledeki câmiye gelince—ki Hudâvendigâr Câmii denilmekle ma’ruftu ve her halde Yavuz Sultan Selim’e izafe ediliyordu—, bunun bu kaledeki hamam taksitinden ve kale yakınındaki değirmenden vakıf geliri vardı. Ayrıca, Kürtün kazasındaki vakıflar arasında, “âyende ve revendeye” hizmet eden “Menteşe vl. İsâ Zâviyesi”, “Derviş Murad vl. Derviş Seydi Zâviyesi”, “فخر العارفین و اهل ولایت و صاحب کرامت ” bir kimse olarak kaydedilen Yakup Dede Zâviyesi, “Hacı Abdullah bin Kasım Halife Tekkesi” vakıfları da görülmektedir.

c) **Tirebolu Kalesi** (جماعت قلعه دریبولی):

Tirebolu kalesi müslüman sakinleri (جماعت مسلمانان نفس قلعه دریبولی) XVI. asır başlarında sadece 8 haneden ibaretti. Burada eski bir kale daha bulunduğunu şu kayıttan anlıyoruz: “عن عشر زمین قلعه کهنه در تصرف شیر مرد دزدار قلعه بدرمه (

جماعت کبران قدیم در نفس قلعه دریبولی) (جماعت کبران که از خارج آمده درین قلعه) 211 hane ve 14 bîve, yeniler (جماعت کبران که از خارج آمده درین قلعه) دریبولی ساکننه رعیت فرموده شد برای میدان قلعه دریبولی مع مردان قلعه کراسون) 60 hane olmak üzere Giresun ve Tirebolu kaleleri erleri için raiyyet bulunuyorlardı. Tirebolu kalesinin hepsi 19.100 akçelik bir geliri vardı. Bu kale hıristiyan reâyası için de şu hüküm vazolunmuştu:

“Driboli kalesinin kadimî kâfirinden gayrı kendü ihtiyarı ile gelüb mütemekkin olan kâfirler Driboli kalesi ve Giresun kalesi müstahfızlarına raiyyet emrolundu hariçten sipâhi ve gayrı bunlara dahl idüb ispençe ve sâyir rüsüm talep olunmya asıl vatanlarında mülkleri var ise sahib-i timar olan mücerred ziraat eden kimesneden öşrün talep eyliye ve Driboli cemaatinden bazı kimesne defter ile yahut hüküm ile müsellemler olmuş imiş Trabzon vilâyeti teccid-i defter olup arzolduğu mahalde emr-i şerif şol veçhile sâdır oldu ki defter ile ve hüküm ile müsellemler bozulup raiyyet emrolundu ve fuçî resmi onar akçe virürler imiş ve beşer akçe hakkı Kürtün zeâmetinden beşer akçe ifrâz olup Driboli'ye ilhak olup her fuçuya on beşer akçe hasıl bağlayub Giresun ve Driboli hisarı erlerine tâyin olundu ve gemileri ile getürdükleri gallâtın me'külât için ulak hizmetine kaadir olanlar alıkonulub baki gallâtların âdet-i kadîmelerinde gümrüklerin edâ ideler ve hariçten gelüb mütemekkin olan kâfirler dahi ulak hizmetin kadimî kâfirler ile beraber hizmet ideler deyü emrolunmağın... kaydolundu, ulak hizmeti bedel-i avâzıdır nizâ olunmya”.

Bu kale kethüdâsı, bu sıralarda, Süleyman vl. Hamza, kale câmii imamı Hüseyin Fakih, Kale kapıcısı Ayas Midillü adlarındaki kimse-lerdi ve serbest ve müşterek timâra mutasarrıf bulunuyorlardı.

d) **Görelle Kalesi** (قلعه کوراله تابع کورتون):

Kürtün Kazasındaki dört kaleden üçüncüsü Görelle kalesi idi ve bu mıntaka bu kazaya bağlı, aşağıda zikredeceğimiz, Kara-burun nahiyesi hudutları içinde bulunuyordu. Kanunî Sultan Süleyman

devrinde Görele kalesinde 7 hane müslüman ve 134 hane hıristiyan cemaati vardı, 9 müstahfız neferi mevcuttu.

e) **Bedirme Kalesi** (قلعه بدرمه ، بدرومه) :

Bugün Tirebolu hudutları içinde bulunan ve “Kale-i Bedirme” adı ile bir köy halinde bulunan bu kale, o zamanki Kürtün kazasının kalelerinden dördüncüsü idi ve bahis konusu olan devirde 13 müstahfız neferi vardı.

f) **Kara-burun nâhiyesi** (ناحیه قره برون در قضاہ کورتون)

Bugünkü Görele hudutları dahilinde bir köy olarak gördüğümüz Kara-burun, XVI. asır birinci yarısında Kürtün kazâsı nâhiyelerinden biri olarak gösterilmektedir ve burada bir çok timarları vardı ki, bu timarlara âit köylerden birisi de İsmâil-beğlü köyüdür ve bugünkü teşkilâtta da Görele’ye bağlı bir köydür.

g) **Yağlı-dere nâhiyesi** (ناحیه یاغلی دره مع قرای بایرام اوغلی در قضاہ کورتون) :

Bu nâhiye, bugün Torul kazasına bağlı, biri merkez nâhiyesinde diğeri Korom nâhiyesinde bulunan iki yağlı-dere köylerinden hiç birisi olmayıp, hâlen Tirebolu kazasına bağlı Esbiye nâhiyesinin Yağlı-deresi adı ile anılan vâdisi boyunca sıralanan köyler bölgesi idi. Zirâ, bugünkü teşkilâtta da rastladığımız Ak-köy, Enduz lolo, Akçe-klise, Oruç-bey بکلو اورج köyleri hep bu nâhiye dahilinde idi. XVI. asır birinci yarısında 68 köy ve mezreası zuaâmâ ve timar dirliği olarak 37.439 akçe gelir getiriyordu. Bayramoğlu köyleri denilen köyler de bu nâhiyede yazılmışlardı :

”دوکر تابع بایرام اوغلی ، مناستر تابع بایرام اوغلی ، کچی کوی تابع بایرام اوغلی ، اوغلوجه تابع بایرام اوغلی ، انجیرک تابع بایرام اوغلی ، قوروکریش تابع بایرام اوغلی“ .

h) **Kürtün nâhiyesi** (ناحیه کورتون در قضاہ مزبور) :

Bizzat Kürtün bölgesini ihtiva eden bu nahiyede o zaman Alayundlu (الایوندلو) , Kaya-kiriş (قیا کریش) , Eynesi (اینهسی) , Eğlence (اوغوز) , Gök-in (ساتılmış صاتلمش) (اکلنجه) , Oğuz (اوغوز) adlı köyler kaydedilmişti ki, bunların hemen hiç birisini bugünkü Kürtün nâhiyesi köyleri listesinde göremiyoruz. Her halde ad değiştirmiş olacaklar.

i) **Öregir nâhiyesi** (ناحية اوراکر در قضاء کورتون):

Her halde, bugün Tirebolu kazası dahilinde gördüğümüz İregür köyü bölgesi, XV. asırda bu havalide yerleşmiş olmaları muhtemel ve Çepni'ler gibi bir Türk boyu Öregir (Yüregir)'lere göre adlanmış bulunan, o zamanki Öregir Nâhiyesini teşkil ediyordu. Çünkü, tahrir kayıtlarında gördüğümüz köyleri arasında Boğa (بوغا), Boynu-Boğuk (بوینو بوغوق), Gül-yarı (کیمیاری) köyleri bugün de Tirebolu köylerinden isimlerini muhafaza etmiş olanlardır.

j) **Elkerimli-Has nâhiyesi** (ناحية الكریملو خاص در قضاء کورتون):

XVI. asır başlarında sipâhilere dirlik olarak verilen bu nâhiye köyleri arasında "قریه ایلیک", "مناستر", "بوزجه", "اوصلو", "قریه الكریملو خاص" adlı köylere rastlıyoruz ki, yine her halde büyük kısmı itibariyle Tirebolu mıntakasında idi. Fakat bu isimlere bugünküler arasında tesadüf edilememektedir. Bu hususta daha derin incelemelere ihtiyaç vardır.

k) **Alahnas nâhiyesi** (ناحية الاحناس (!) در قضاء کورتون):

Kezâ bu nahiyeyi de sıhhatli olarak tesbit ve tâyin etmek mümkün olamamıştır. Bu nâhiye köyleri arasında görülen Çukurlu (چوقورلو), Çekel (چکل), Alahnas, Kara-çukur (قره چقور), Ara-köy (آراکوی) karyelerinin bir kısmı bugünkü Tirebolu, diğer bir kısmı da Kürtün'deki köy adları ile münasebet kurulabilecek derecede benzenmektedir. Ancak bu konuda da daha etraflı bir inceleme icap etmektedir.

8 — TORUL KAZASI VE TORUL KALESİ: (قضاء طرول):

Bugün Gümüşhane vilâyetine bağlı Ardasa kazası da o zamanki teşkilâtta Trabzon sancağının sekizinci kazasını teşkil ediyordu ve 3 köyü mirlivâ hassına, 57 köyü de zuamâ ve erbâb-ı timar dirliklerine tahsis edilmişti. Bütün mükellef sayısı 1127 haneyi, mecmu geliri de 72.743 akçeyi buluyordu. Torul kalesi müstahfızları sayısı ise 50 nefer idi. Her halde bunun sebebini bu sıralarda bu havalinin zaman zaman Safevî İranlılarının taarruzlarına hedef olmasında aramak lâzımdır. Bunu tahrir kayıtlarından da istidlâl etmek mümkündür.

Trabzon livâsı, sadece, timarları, sipâhileri ve kale müstahfızları nazara alınarak topluca anlatılmak istenirse, Yavuz Sultan Selim devrinde, şöyle görüldüğü tesbit edilebilir :

Sancağın bir mirlivâsı, 12 zeâmeti, 220 adet berat-ı hümayun ve 139 tanesi de beylerbeyi beraati (برات میرمیران) ile olmak üzere 359 sipâhisi, 7 dizdarı, 7 kethüdâ ve hepsi 289 kale müstahfızı vardır. Bunu Canik livâsı ile mukayese edersek görürüz ki, Samsun sancağında aynı devirde, 5 zeâmet, çoğu beylerbeyi beratı ile olmak üzere, aynı sayıda sipâhi, 2 dizdar (Samsun ve Ünye kaleleri için) ve sadece 51 müstahfiz vardı.

Not : Bu makaleye esas ve kaynak olan Başbakanlık Arşivindeki tahrir defterleri (tapu defterleri) şunlardır :

No : 52 (H. 921)

No : 53 (H. 921 — 937)

No : 387 (H. 929)

No : 288 (H. 961)

